

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

SROVNÁNÍ METODOLOGICKÝCH VÝCHODISEK

H. BLUMERA A C. GEERTZE

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Tomáš Karger**

Vedoucí práce: **PhDr. František Znebejánek, Ph.D.**

Olomouc

2010

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a všechny použité prameny řádně citoval a uvedl.

Olomouc, 29. března 2010

Obsah

1. Úvod: základní informace o obou autorech	5
1.1. Základní biografické informace - C. Geertz	5
1.2. Základní biografické informace - H. Blumer	6
2. H. Blumer: metodologická východiska a jejich zdůvodnění	8
2.1. Teoretická východiska H. Blumera	8
2.1.1. Pragmatismus a jeho hlavní teze	8
2.1.1.1. Pragmatická epistemologie	8
2.1.1.2. Teorie pravdy	10
2.1.2. Sociální psychologie G.H. Meada	11
2.1.2.1. Teorie self	11
2.1.2.2. Teorie významu	12
2.1.2.3. Teorie jednání	14
2.2. Symbolický interakcionismus	16
2.2.1. Základní teze symbolického interakcionismu	16
2.2.1.1. Význam je tvořen v interakci	16
2.2.1.2. Význam je interpretován a označován pro sebe	17
2.2.1.3. Aktéři jednají na základě významu	19
2.2.1.4. Kolektivní jednání je integrací individuálního jednání	20
2.2.2. Metodologie symbolického interakcionismu	23
2.2.2.1. Explorace a inspekce	26
2.2.2.2. Naturalistický výzkum	28
2.3. Blumerovo pojetí vědy	30
3. C. Geertz: metodologická východiska a jejich zdůvodnění	32
3.1. Teoretická východiska C. Geertze	32
3.1.1. Hermeneutická tradice	32
3.1.1.1. Hermeneutická analýza	34
3.1.1.2. Hermeneutika a věda	35
3.2. Symbolická antropologie v pojetí Clifforda Geertze	37
3.2.1. Teorie významu	37
3.2.2. Geertzovo pojetí kultury	38
3.2.3. Partikularismus	41

3.2.3.1. Idiografické pojetí vědy	42
3.2.4. Zhuštěný popis	43
4. Srovnání metodologických východisek	47
4.1. Vztah sociolog či antropolog a objekt výzkumu	47
4.1.1. Porozumění (verstehen)	47
4.1.2. Odmítnutí účastnické epistemologie	48
4.2. Objekt interpretace	50
4.2.1. C. Geertz - situace	50
4.2.2. H. Blumer – interakce	51
4.3. Techniky zkoumání	52
4.3.1. H. Blumer - explorace, inspekce	52
4.3.2. C. Geertz - zhuštěný popis a srovnání	52
4.4. Problém zobecnění	54
4.4.1. H. Blumer - induktivní zobecnění	54
4.4.2. C. Geertz – partikularismus	55
5. Závěr: vyjádření rozdílů mezi oběma autory	57
Anotace	60
Literatura	61

1. Úvod: základní informace o obou autorech

Cílem této práce je srovnání metodologických východisek Herberta Blumera a Clifforda Geertze. Je nutné napřed dostatečně porozumět jejich teoriím a východiskům, které je k nim dovedly. Abychom tyto teorie dobře pochopili, budeme se v této kapitole stručně věnovat základním biografickým informacím o obou autorech. Pokusíme se je tak zasadit do kontextu doby, ve které své teorie tvořili, přičemž samotným teoriím a jejich komparaci se budeme věnovat v dalších kapitolách této práce.

1.1. Základní biografické informace - C. Geertz

Clifford Geertz se narodil roku 1926 v San Franciscu.¹ Během druhé světové války sloužil u amerického námořnictva a své vysokoškolské vzdělání v oboru filosofie získal na Antioch College v Ohio.² V roce 1950 začal studovat na katedře sociálních vztahů na Harvardu, kde se vyučovala sociologie, antropologie, klinická psychologie a sociální psychologie. Od studentů se zde očekávalo, že budou navštěvovat přednášky všech oborů a to se později promítlo do Geertzova interdisciplinárního přístupu.³ V doslovu k souboru Geertzových esejů, s názvem Interpretace kultur, se můžeme dočíst, že "Ve společenských vědách bylo období po skončení 2. světové války poznamenáno optimistickým přesvědčením, že bude vyvinuta nová velká sociální teorie, srovnatelná ve všeobecné aplikovatelnosti s teoriemi ve fyzice nebo biologii, a ta že zodpoví všechny sociální otázky."⁴ Tento optimismus spojený s nomotetickým pojetím vědeckého výzkumu, který byl na vzestupu v 50. a 60. letech, definoval atmosféru, ve které Geertz i Blumer tvořili. A jak později uvidíme, snažili se vůči těmto převládajícím proudům vymezit.

První nabídku na práci v terénu dostal Geertz jako člen společného interdisciplinárního výzkumného týmu z Harvardu a M.I.T. vyslaného do Indonésie. Geertz sám označuje tento krok, který ovlivnil většinu jeho životního díla, za výsledek "řetězu náhod".⁵ Po nějakém čase zde stráveném se přesunul do města Pare na východní Jávě, odkud se po více než 2 letech vrátil zpět do Spojených států. Tam dokončil svou disertační práci, zaměřující se na náboženství a

¹ srov. WIKIPEDIA, "Clifford Geertz"

² srov. GEERTZ, C., 2000, s.505

³ srov. GEERTZ, C., 2000, s.506

⁴ ČERVINKOVÁ, H. in GEERTZ, C., 2000, s.506

⁵ srov. GEERTZ, C., 2000, s.507

napsal dvě knihy o společenském a ekonomickém vývoji v Indonésii.⁶ Po roce výuky se Geertz opět vrátil do terénu, tentokrát na Bali. V roce 1958 se vrátil do Spojených států, tam krátce působil v Centru pro pokročilé studium v behaviorálních vědách na Stanfordově univerzitě a na Kalifornské univerzitě v Berkley, až se na delší dobu (1960-1970) usadil na Chicagské univerzitě, odkud odjížděl, aby se účastnil dlouhodobého skupinového výzkumu v Maroku.⁷ Roku 1970 Geertz naposledy změnil své působiště. Z Chicaga odešel do Institutu pro pokročilá studia v Princetonu. O svém působení zde mluví následovně: "Dvě desetiletí, která jsem v institutu strávil, nebyla ani tak směřováním někam nebo hledáním něčeho, co by se dalo komparovat, jako snahou najít místo pro své trvalé zájmy - význam porozumění a formy života - v rámci čím dál tím neustálenějšího oboru."⁸

Clifford Geertz byl v rámci svého oboru velice kontroverzní postavou. Jeho interdisciplinární přístup byl totiž v jeho době něčím zcela novým, a proto i nezdědka kritizovaným.⁹ Byl to ale tento přístup, který se nakonec ukázal být velice plodným a který mu zajistil popularitu i (nebo možná především) mimo obor antropologie.¹⁰

1.2. Základní biografické informace - H. Blumer

Herbert Blumer se narodil v roce 1900 v St. Louis. V letech 1918 - 1922 navštěvoval Universitu v Missouri, kde po jejím absolvování také začal učit. V roce 1925 se však přesunul na Chicagskou universitu, kde roku 1928 dokončil svůj doktorát. Poté zde přijal pozici učitele a věnoval se práci započaté G.H. Meadem. Zde se také setkal s osobnostmi, jakými byli například W.I. Thomas, F. Znaniecki nebo Robert Park. Tito sociologové měli na myšlení H. Blumera velký vliv a svým dílem se tento autor později zařadil do tradice chicagské školy, kterou tvořili především výše zmínění autoři. Blumer vykonával během svého života řadu významných funkcí. Byl například tajemníkem a poté prezidentem Americké sociologické asociace, nebo editorem Amerického sociologického časopisu. Byl také jedním ze zakladatelů katedry sociologie na Kalifornské univerzitě v Berkley. V roce 1983 dostal cenu Americké sociologické asociace za významné úspěchy, kterých během své kariéry dosáhl.¹¹

⁶ srov. GEERTZ, C., 2000, s.508

⁷ srov. GEERTZ, C., 2000, s.509

⁸ GEERTZ, C. in GEERTZ, C., 2000, s.510

⁹ srov. GEERTZ, C., 2000, s.503

¹⁰ srov. GEERTZ, C., 2000, s.504

¹¹ srov. WIKIPEDIA, "Herbert Blumer"

Ve své tvorbě se Blumer zaměřoval především na empirické metody a zkoumání populární kultury. Svou teorii (spolu s Meadovým dílem) nazýval symbolickým interakcionismem a stejně jako Clifford Geertz se v ní snažil odlišit od převládajících trendů své doby. Oba autoři jsou nyní uznávaní jako významní kritičtí pozitivisté a nomotetických orientací v sociálních vědách.

2. H. Blumer - metodologická východiska a jejich zdůvodnění

2.1. Teoretická východiska H. Blumera

Herbert Blumer byl při psaní své teorie silně ovlivněn sociální psychologií G.H. Meada. Ve své práci jej často cituje a společně se svou teorií nazývá i jeho dílo symbolickým interakcionismem. V Meadově teorii byl tomuto autorovi zase zprostředkován vliv pragmatické myšlenkové tradice sahající až k Ch. S. Peircovi. V následujících kapitolách (2.1.1. - 2.3.) se budeme stručně zabývat zmíněnými myšlenkovými směry s největším důrazem na Blumerův symbolický interakcionismus.

2.1.1. Pragmatismus a jeho hlavní teze

Pragmatickou filosofii budeme zkoumat především s ohledem na její epistemologii a teorii pravdy. Tyto dvě teorie spolu velice úzce souvisí, respektive se tematicky překrývají. Do dvou kapitol jsme je rozdělili pro usnadnění výkladu, ve kterém pojímáme epistemologii jako teorii popisující proces, kterým se k pravdě dostáváme a teorii pravdy jako teorii, která zkoumá jaké povahy tato pravda je. Nyní se tedy budeme zabývat pragmatickou epistemologií.

2.1.1.1. Pragmatická epistemologie

Základním tvrzením, ze kterého budeme při popisu pragmatické teorie poznávání vycházet, je, že "Většina pragmatiků věřila, že nemůžeme poznat nic než svoji vlastní zkušenost."¹² S tímto výrokem se ztotožňovali jak William James tak John Dewey. Charles Sanders Peirce by jako jediný z čelních představitelů pragmatické filosofie mohl mít drobné připomínky v tom ohledu, že věřil, že po intenzivním přezkoumávání bychom mohli poznat něco, co je naší zkušenosti vnější. Nemohl by tudíž jako James tvrdit, že "...zkušenost je vždy bohatší než naše představa (conception) o ní."¹³ Podle mého názoru se, jak uvidíme později, tato myšlenka odráží v Blumerově orientaci na určitý druh, v jeho díle explicitně nevyjádřeného realismu. Nyní nám ovšem postačí vědomí důrazu, který pragmatičtí myslitelé kladli na zkušenost ve srovnání s pevně daným vnějším světem. Nabízí se tedy otázka co, když ne vnější svět, tuto zkušenost vytváří? Hammersley na tuto otázku při výkladu Jamese

¹² HAMMERSLEY, M., 1989, s.45

¹³ HAMMERSLEY, M., 1989, s.50

odpovídá následovně: "...struktura, kterou nacházíme ve zkušenosti je produktem strukturující aktivity mysli."¹⁴ Což je výrok, pod který by se podepsal i Dewey.¹⁵ Je to ovšem ale příliš obecné tvrzení na to, abychom pochopili celý proces utváření zkušenosti mysli. Ten nám může přiblížit opět Hammersley, který vysvětluje Peircovo pojetí následovně: "Zatímco uznával, že při vytváření našeho porozumění světu se spoléháme na to, co je nám dáno našimi smysly, poukazoval na to, že abychom vůbec mohli přemýšlet o tomto smyslově daném, musíme ho transformovat do obrazu světa uspořádaného nezbytnými vztahy. V jeho vlastních slovech: "prvotnost", empiricky dané, nemůže být uchopeno ve vědomí sama o sobě. V procesu uvědomování ji transformujeme do "druhého" a v procesu poznávání ho přeměňujeme do "třetího" - objektu definovaného z hlediska určitých vzorců očekávaného chování."¹⁶ Je to tedy lidské vědomí, které uchopuje ty nejelementárnější smyslové počítky a upravuje je tak, aby byly srozumitelné. A toto vědomí nemůže předběhnout samo sebe, aby zažilo empirický svět "z první ruky". Když do této sady výroků ještě přidáme, že vědomí je konstituováno předchozí zkušeností, pochopíme, proč Hammersley mluví o Jamesovi tak, že "Jeho pohled na zkušenost byl takový, že je zčásti determinovaná a zčásti sebe-determinující. To, co je v lidském chování konzistentní, je produktem zvyků, které mohou být kdykoliv přetvořeny."¹⁷ Druhá část této citace, dle mého názoru předznamenává paradox "vždy znovu formovaného stabilního", se kterým Blumer bojuje, když se svojí individualistickou teorií snaží objasnit kolektivní jednání a kontinuitu. Tento paradox je obsažen i v pragmatické filosofii, když její představitelé považují svět zkušenosti, která je vytvářena individuální mysli také za svět "...sdílený, ne vnitřní nebo subjektivní."¹⁸

Chceme-li však shrnout obecný epistemologický postoj, který pragmatická tradice zaujímá, bude to postoj, který opouští teorii korespondence a obrací se k pojmu zkušenost, kterou pojímá jako vědomím determinovaný zdroj veškerého našeho vědění. Zkušenost tedy není závislá na povaze vnějšího světa, ale na vědomí pozorovatele, které ji strukturuje. Z této epistemologické teorie vychází pragmatická teorie pravdy, kterou si v další kapitole přiblížíme.

¹⁴ HAMMERSLEY, M., 1989, s.50

¹⁵ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.53

¹⁶ HAMMERSLEY, M., 1989, s.47

¹⁷ HAMMERSLEY, M., 1989, s.50

¹⁸ HAMMERSLEY, M., 1989, s.45

2.1.1.2. Pragmatická Teorie pravdy

Nejobecnější výrok, kterým můžeme začít naše zkoumání pragmatické teorie pravdy, je následující: "Pragmatisté věřili, že filosofické problémy mohou být často vyřešeny prozkoumáním role myšlení v procesu lidského přizpůsobování se prostředí."¹⁹ Myšlení je tu tedy proto, aby pomohlo člověku se vyrovnávat se svým prostředím. Pojdme se nyní podívat, jak nám tento obecný výrok pomohou osvětlit koncepty jednotlivých představitelů pragmatismu. Na Bainově konceptu víry jako predispozici k jednání²⁰ si můžeme všimnout první specifikace - člověk se vyrovnává se svým prostředím aktivním jednáním. Co nám ale předchozí teze říká o myšlení? Jednoduše to, že myšlení je tu od toho, a jeho výsledky tak mají být také hodnoceny, aby umožňovalo a usnadňovalo toto aktivní jednání, kterým se jedinec se svým prostředím vyrovnává. "Pro Jamese je pravda to, co se prokázalo být obecně účelné pokud v to věříme."²¹ V pojetí Deweye: "Pravdivost tvrzení je souzena podle toho, jestli pomáhá v řešení našich problémů."²² Můžeme si všimnout, že Peirce aplikuje toto kritérium i na proces tvoření významu: "Za účelem zjištění významu intelektuální koncepce se musí posoudit, jaké možné praktické důsledky by mohly plynout z pravdivosti této koncepce a součet těchto důsledků bude představovat celkový význam konceptu."²³ Zpět ale k teorii pravdy. Jak již bylo v předchozí kapitole (2.1.1.1.) řečeno, názory Peirce a ostatních představitelů pragmatismu se v některých ohledech liší. Peirce proto raději nazývá svoji teorii kritický commonsensualismus.²⁴ Tvrdí v ní, že zdravý rozum (common-sense) se do nynější podoby vyvinul dlouhodobým výběrem právě těch konceptů, které se osvědčovaly jako podporující efektivní jednání vůči prostředí - tedy pragmatickým měřítkem. Podobný vývoj bude podle něj mít vědecké myšlení, které bude podobným způsobem konvergovat k jedné koncepci. Tuto koncepci pak nazývá Peirce pravdou, která by snad mohla vykazovat nějaké známky korespondence s vnějším světem.²⁵ James však jakékoliv takové náznaky korespondence odmítá.²⁶ Naopak, "Tvrdí, že bychom neměli předpokládat že existuje jediné správné pojetí světa. A tak, naše identifikace objektů jsou vždy prováděny za určitým účelem; žádná vlastnost není podstatou nějakého druhu věci."²⁷ Myšlenku, že "identifikace objektů jsou

¹⁹ HAMMERSLEY, M., 1989, s.46

²⁰ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.46

²¹ HAMMERSLEY, M., 1989, s.51

²² HAMMERSLEY, M., 1989, s.53

²³ HAMMERSLEY, M., 1989, s.49

²⁴ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.48

²⁵ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.48

²⁶ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.51

²⁷ HAMMERSLEY, M., 1989, s.51

vždy prováděny za určitým účelem", můžeme dle mého názoru znovu najít v Blumerově tezi o tom, že význam objektu vyvstává z připravenosti aktéra vůči němu nějak jednat. To je epistemologie, kterou přisuzuje aktérovi. Zdá se, že sociálnímu vědci přisuzuje epistemologii jinou - více realistickou. Toto dvojjaké pojetí epistemologie dle mého názoru reflektuje rozpor mezi Peircem a ostatními představiteli pragmatismu. Blumerovým pojetím epistemologie se však budeme zabývat v kapitolách 2.2.1.2. a 2.2.2. Nyní přejdeme k teorii G.H. Meada.

2.1.2. Sociální psychologie G.H. Meada

Na teorii G. H. Meada můžeme pohlížet jako na spojnici mezi pragmatickou filosofií a Blumerovou teorií symbolického interakcionismu. Mead totiž svoji sociální psychologii staví na pragmatických konceptech zkušenosti a významu. Proto se jí v následujících kapitolách budeme věnovat podrobněji.

2.1.2.1. Teorie self

Ústředním bodem sociálně psychologické teorie G. H. Meada je koncept self. Tento koncept se týká především sebepojetí aktéra a podle Meada, a jak uvidíme později i podle Blumera, nám může posloužit k vysvětlení aktérova jednání. Nyní si pojdme přiblížit co se pod tímto konceptem skrývá. "Tvrzením, že lidská bytost má self, Mead jednoduše myslel, že je pro sebe objektem. Lidská bytost se může vnímat, mít sebepojetí, komunikovat se sebou a jednat vůči sobě. Jak tyto typy chování naznačují, lidská bytost se může stát objektem svého vlastního jednání."²⁸ Aktér může, podle Meada, opustit svoji přirozenou perspektivu první osoby a může sám na sebe nahlížet jako na vnější objekt. Jak je to ale možné? Kam při tomto nahlížení aktér přesouvá svou perspektivu? Meadova odpověď na tyto otázky je poměrně jednoduchá. Self totiž podle něj obsahuje dvě složky - I a Me a právě na této dualitě spočívá schopnost aktéra přistupovat k sobě jako k objektu. Tuto myšlenku budeme moci později pozorovat v Blumerově konceptu označování sebe pro sebe. Vraťme se ale k I a Me. Primární rozdíl mezi těmito dvěma složkami nacházíme ve vztahu k jednání. Zatímco I je podle Meada zodpovědné za inovaci a kreativitu a vnáší tak do jednání element nahodilosti, Me je ztělesněním zobecněného druhého, potažmo internalizovaného symbolického řádu.²⁹ Vnáší tak do jednání element determinace.

²⁸ BLUMER, H., 1969, s.62

²⁹ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.209, 210

Je důležité si uvědomit, že podle Meadovy teorie je self proces a ne struktura.³⁰ To platí i pro složky I a Me. Podle Alexandra totiž: "Mead nazývá I a Me dvěma rozlišitelnými fázemi jednoho aktu."³¹ Znamená to, že self ani jeho složky netvoří strukturu, která by jednání aktéra činila předpověditelným. Je to spíš vždy probíhající proces, který plynule reaguje na měnící se situaci ovšem s ohledem na zmíněný internalizovaný symbolický pořádek. Zde si můžeme povšimnout jistého pokusu o syntézu individualistického a kolektivistického přístupu. Self obsahuje totiž na jedné straně složku vnášející do jednání nahodilost, ale také složku způsobující jistou stabilitu tohoto jednání. Mluvíme zde samozřejmě pořád o I a Me. Mead tvrdí, že Me obsahuje postoje aktéra a že "Uchopení všech těchto organizovaných soustav postojů, mu poskytuje ... self, kterého si je vědom."³² Pokud budeme na tyto postoje nahlížet jako na prvky internalizovaného symbolického řádu, můžeme říci, že self je sociálním výtvorem, a že tedy obsahuje jakousi formu objektivní sdílené perspektivy.³³

2.1.2.2. Teorie významu

Nyní si přiblížíme aktérův vztah k významu v Meadově pojetí. Na začátek je nutné říci, že tento autor rozlišuje interakci symbolickou a nesymbolickou.³⁴ V nesymbolické interakci její účastníci neinterpretují význam a jde zde tak o chování v podobě pouhé reflexivní reakce. Jakožto okrajové formě interakce jí Mead ani nevěnuje mnoho pozornosti a zaměřuje se naopak na interakci symbolickou. Tento druh interakce pak definuje jako konverzaci gest.³⁵ Gesto je totiž pro Meada nositelem významu a "Když má gesto stejný význam pro oba aktéry, rozumí si."³⁶ Gesto, ať již je to slovo nebo výraz v obličejí je tedy zprostředkovatelem komunikace, přenášením významu.

Podívejme se nyní na Meadovu triadickou podstatu významu, abychom si více přiblížili, co se ve zmíněné konverzaci gest děje. Podle Meada každé gesto vymezuje: 1) jaká je role příjemce gesta 2) co zamýšlí původce gesta 3) jaká je povaha celkového sociálního jednání, které mezi těmito aktéry probíhá.³⁷ Veškerá interakce a každé jednání, do kterého je zapojeno více aktérů, tedy spočívá na významu. Ten toto jednání řídí a dává interakci smysl.

³⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.62

³¹ ALEXANDER, J.C., 1987, s.209

³² ALEXANDER, J.C., 1987, s.208

³³ srov. HAMMERSLEY, M., 1987, s.59

³⁴ srov. BLUMER, H., 1969, s.8

³⁵ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.206

³⁶ srov. BLUMER, H., 1989, s.9

³⁷ srov. BLUMER, H., 1989, s.9

Z předchozího vyplývá, že aby mohli aktéři vzájemně efektivně jednat, musí význam sdílet. A Mead skutečně tvrdí, že význam je intersubjektivní: "Mead trvá na tom, že význam gest nespočívá na individuálním zacházení."³⁸ To můžeme vidět už jen na způsobu, jakým Mead definuje význam gesta: "Reakce jednoho organismu na gesto druhého v jakémkoliv daném sociálním jednání je významem tohoto gesta..."³⁹ Vyplývá to také z toho, že podle Meada sociální jednání předpokládá vzájemné přejímání rolí.⁴⁰ Aby to bylo možné, musí být význam objektivní.

Je tedy jasné, že Mead v oblasti tvorby významu tíhne spíše ke kolektivistickému názoru. Na druhou stranu je ovšem nutné si uvědomit, že tím Mead nemá na mysli, že by aktéři byli v připisování významu determinováni. To bychom obrátili dva listy najednou. Na jeho definici významu gesta totiž vidíme, že význam je sice kolektivní, ale přece jen je tvořen v interakci. A ta může a nemusí být strukturovaná. Některé determinanty ovšem Mead otevřeně připouští. To se týká především jazyka: "Jazyk jednoduše neznázorňuje (symbolize) situaci, která už zde je; umožňuje existenci nebo objevení se této situace nebo objektu, protože je součástí mechanismu, kterým byla tato situace nebo tento objekt vytvořen. ... Objekty jsou závislé, nebo jsou vytvořené těmito významy."⁴¹ Tato determinanta je téměř všudypřítomná, připustíme-li, že kooperace aktérů se odehrává pomocí symbolů, hlavně jazyka.⁴²

To samé co u Meada platí pro význam platí také pro zkušenost. Nakonec, tyto pojmy mají mezi sebou v této myšlenkové tradici velmi těsný vztah. Je-li tedy význam objektivní, musí taková být i zkušenost. Hammersley mluví v tomto ohledu o Meadovi takto: "Pro něj je lidská zkušenost světem, který považujeme v průběhu našich praktických aktivit za daný ... Tento svět je objektivní; jinými slovy, je sdílený."⁴³ Zde je jasně patrný vliv pragmatické myšlenkové tradice na Meadovu teorii. Toto tvrzení ovšem neplatí pro všechny případy. Subjektivní zkušenost je totiž podle Meada také možná. Nastává ovšem jen v těch případech, kdy se objeví problém a objektivní zkušenost již není schopna takto nově vzniklou situaci pojmut.⁴⁴ Zde bychom si mohli všimnout paralely s Blumerovým dělením situací na strukturované a nestrukturované. Mead se pohybuje na hraně mezi objektivismem a subjektivismem. Dle mého názoru se však přiklání spíše k objektivnímu pojetí významu a

³⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, s.207

³⁹ MEAD, G.H. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.210

⁴⁰ srov. BLUMER, H., 1989, s.9,10

⁴¹ MEAD, G.H. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.206

⁴² srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.57

⁴³ HAMMERSLEY, M., 1987, s.56

⁴⁴ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.56

zkušenosti, kdežto Blumer dává raději přednost subjektivismu, který zavádí nestrukturované situace.

Na závěr této kapitoly je ještě nutné probrat Meadův názor na povahu vnější reality a možnosti jejího poznávání. Stejně jako pragmatisté odmítá tento autor realismus ve smyslu jednotně daného vnějšího světa, který se snažíme poznat.⁴⁵ Toto odmítnutí však opět není úplné. Ve skutečnosti se Mead pohybuje někde na půli cesty mezi realismem a postojem, který zaujímal například James nebo Dewey: "...lidská zkušenost a její prostředí vytvářejí realitu, která se s časem mění: není na nás naprosto nezávislá a není také úplně daná."⁴⁶ Mead tedy připouští že vnější realita má určitý podíl na výsledné podobě prožívané zkušenosti, ovšem také klade důraz na skutečnost, že tento vnější svět lze interpretovat více způsoby. To se odráží například v jeho konceptu sociality. Hammersley vysvětluje socialitu jako schopnost jevu být několika věcmi najednou.⁴⁷ Jinými slovy: "Prvky přírody jsou schopny se podílet na různých systémech současně. Tyto systémy jsou objektivními perspektivami."⁴⁸ Znamená to tedy, že na jeden objekt můžeme nahlížet z různých (objektivních) perspektiv, nebo také že různí aktéři mohou přikládat stejnému objektu nestejný význam. Na tomto konceptu vidíme, že ačkoliv je zkušenost částečně ovlivněna vnějším světem a ačkoliv je význam objektivní, tzn. stejný pro více aktérů, pořád není stejný pro všechny a existuje tak možnost, že jeden objekt se bude jevit dvěma aktérům různě.

2.1.2.3. Teorie jednání

Můžeme teď aplikovat Meadovu teorii self spolu s jeho teorií významu na aktéra, abychom získali přehled o tom, co tyto teorie znamenají pro jednání. Tím, že Mead tvrdí, že self každého aktéra se skládá z I a Me, je řečeno, že konstrukce jednání aktérem prochází fází inovační a fází zohledňující internalizovaný symbolický pořádek. Tento symbolický pořádek je internalizovaný v ontogenetickém vývoji pomocí her typu play a game⁴⁹ a v aktérově self na sebe bere podobu zobecněného druhého, čili: "Každý člověk jedná nejen s ohledem na přítomného druhého, ale také s ohledem na obecnějšího sociálního druhého. Tento zobecněný druhý je aktérovi vnitřní, je to produkt jeho dlouhé socializace do kolektivního života."⁵⁰ Nyní si však můžeme položit otázku, jak se inovační fáze procesu konstrukce jednání, tedy I, může

⁴⁵ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.56

⁴⁶ HAMMERSLEY, M., 1989, s.57

⁴⁷ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.60

⁴⁸ HAMMERSLEY, M., 1989, s.60

⁴⁹ srov. HAMMERSLEY, M., 1987, s.59

vedle fáze Me uplatňovat. Jinými slovy: jak se objevuje nahodilost v jednání jež zohledňuje internalizovaný symbolický pořádek? Odpověď na tuto otázku nacházíme v tvrzení, že podle Meada, "Časovost je podstatou nahodilosti."⁵¹ Mead si totiž myslí, že dočasná inhibice jednání dává aktérovi čas na to, aby prošel a zhodnotil všechny své možnosti.⁵² To, že má aktér při jednání k dispozici určité množství času, mu dává možnost nejednat jen podle dříve internalizovaných způsobů, ale také dát prostor svému I a vytvořit úplně novou linii jednání. V konečném důsledku tak Mead rozlišuje mezi reakcí a postojem.⁵³ Reakcí nazývá jednání, ve kterém převládá inovační složka I, zatímco v postoji hraje důležitější roli internalizovaný zobecněný druhý.

Po shrnutí tak můžeme na Meadově teorii vidět, že její autor se ve svém teoretizování neustále pohybuje mezi póly objektivismu a subjektivismu. Pojmy I a Me, případně reakce a postoj, tento dualismus patřičně ilustrují. Viděli jsme, že i když se Mead ve své teorii snaží tento dualismus sjednotit, stále klade o něco větší důraz na objektivní aspekty významu a jednání. Blumer, jehož teorii si v následujících kapitolách podrobněji přiblížíme, se v této otázce staví spíše na stranu subjektivismu.

⁵⁰ ALEXANDER, J.C., 1987, s.207

⁵¹ ALEXANDER, J.C., 1987, s.209

⁵² srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.209

⁵³ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.212

2.2. Symbolický interakcionismus v pojetí Herberta Blumera

Pod vlivem myšlenkových tradic uvedených v předchozích kapitolách vytvořil Herbert Blumer svou vlastní teorii, kterou začal explicitně označovat (retrospektivně spolu s Meadovým dílem) jako symbolický interakcionismus. V následujících kapitolách se tomuto myšlenkovému směru budeme věnovat podrobněji.

2.2.1. Základní teze symbolického interakcionismu

Symbolický interakcionismus tak, jak ho definoval Herbert Blumer, stojí na několika základních tezích. Tyto teze v několika obměnách Blumer opakovaně uvádí ve své knize *Symbolic Interactionism*⁵⁴ a i když je neformuluje vždy ve stejné podobě, pro potřeby této práce je lze shrnout do následujících čtyř bodů:

1. Význam je tvořen v interakci
2. Význam je interpretován a označován pro sebe
3. Aktéři jednají na základě významu
4. Kolektivní jednání je integrací individuálního jednání

Každému z těchto čtyř bodů se budeme v následujících podkapitolách podrobně věnovat.

2.2.1.1. Význam je tvořen v interakci

Podle Blumera vyvstává význam z momentální interakce, které se aktér účastní. Není tedy determinován žádným jiným nadindividuálním společenským procesem nebo snad dokonce sociální strukturou. "Význam objektu pro aktéra vyvstává především ze způsobu, kterým je definován ostatními účastníky interakce."⁵⁵ Význam není daný, neměnný, ani aktéry omezující - právě naopak, může být v každém momentě přizpůsoben potřebám interakční situace. Dalo by se říci, že pro Blumera je význam fluidní - podléhá konstantní změně (kromě některých případů, které označuje jako strukturované situace). Významy tedy nejsou předem připravené a interakce není jejich pouhým zprostředkovatelem. Je to svébytný formativní

⁵⁴ srov. BLUMER, H., 1969, s.2, 50, 82

⁵⁵ BLUMER, H., 1969, s.11

proces: "...sociální interakce je proces, který formuje lidské chování, namísto aby byl pouze prostředkem nebo prostředím pro vyjádření nebo uvolnění lidského chování."⁵⁶ Blumer si nemyslí, že by aktéři byli determinováni jakoukoliv formou struktury, ať se již jedná o strukturu vnitřní (např. postoje) či vnější (např. kulturní normy). Ačkoliv ale odmítá přímou determinaci, na některých místech připouští, že vnější struktury mohou mít na aktéry určitý vliv. Tento vliv však uplatňují do té míry, do jaké vstupují do probíhající interakce a definice situace. Současně také poskytují rámec pro probíhající interakci.⁵⁷

Interakce je tedy díky své formativní funkci pro Blumera nejdůležitějším sociálním procesem. Je v něm totiž vytvářen význam, který se, jak později uvidíme, stává podkladem pro jednání aktérů. Interakce však neprobíhá jen mezi aktéry. Blumer (stejně jako Mead) tvrdí, že aktér je zároveň v interakci sám se sebou. Tomuto druhu interakce říká označování pro sebe - ta je podstatnou složkou procesu interpretace, procesu, který v interakci zajišťuje právě tvorbu významu.

2.2.1.2. Význam je interpretován a označován pro sebe

Blumer vnáší do sféry interakce a jednání element, který jeho aktéry osvobozuje od determinovaného jednání. Tento element spočívá v tom, že "...lidské bytosti interpretují nebo "definují" své vzájemné jednání namísto prostého reagování na toto jednání."⁵⁸ Opět je tedy jasné, že aktér není pod rozhodujícím vlivem žádné struktury, která by ho nutila nějakým způsobem reagovat na daný podnět. Tuto skutečnost Blumer vyjadřuje specificky takto: "...lidská interakce je zprostředkována skrze symboly ... toto zprostředkování je ekvivalentní vsunutí procesu interpretace mezi podnět a reakci v případě lidského jednání."⁵⁹ Tam, kde behavioristé mají notoricky známý "black box", má Blumer interpretaci a není divu že právě zde, protože v tomto procesu spočívá všechn důraz na nahodilost a svobodnou vůli aktéra. Ten ve svém jednání nereaguje, ani nedává pouhý průchod svému postoji, ale aktivně konstruuje své jednání s ohledem na své sociální a nesociální prostředí.⁶⁰ Znovu můžeme poukázat na explicitní výrok, kterým tuto skutečnost Blumer vyjadřuje: "[TK:aktér] musí konstruovat a řídit své jednání namísto uvolnění pouhé reakce na faktory, které na něj působí

⁵⁶ BLUMER, H., 1969, s.8

⁵⁷ srov. BLUMER, H., 1969, s.115,116

⁵⁸ BLUMER, H., 1969, s.79

⁵⁹ BLUMER, H., 1969, s.79

⁶⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.81

zvnějšku nebo zevnitř."⁶¹ nebo: "Lidské jednání není uvolnění předem vytvořené tendence; je to konstrukce vytvořená aktérem."⁶² Co se ale za touto konstrukcí skrývá? A proč připisuje aktérovi tolik svobodné vůle? Jak již bylo řečeno, aktér konstruuje své jednání za pomoci interpretace - hlavně (ale ne výlučně) interpretace toho, co se děje v jeho sociálním okolí, tedy v interakci. Předmětem jeho interpretace je tak ve většině případů jednání ostatních aktérů. Interpretovat potom znamená "...určit význam nebo charakter tohoto jednání."⁶³

To je tedy funkcí interpretace. Nyní k samotnému procesu. V předchozí kapitole bylo řečeno, že podstatnou částí interpretace je označování pro sebe. To je nutné už jen k tomu, aby aktér ve svém okolí vůbec zaznamenal nějaký objekt. "Cokoliv, čeho si je lidská bytost vědoma je něco, co označuje sama sobě."⁶⁴ Blumer o ní dále mluví takto: "Označování sebe pro sebe je pohybující se komunikační proces, ve kterém si aktér všímá věci, posuzuje je, dává jim význam a rozhoduje se jednat na základě tohoto významu."⁶⁵ V průběhu označování sebe pro sebe je aktér v interakci sám se sebou a pokud bylo v předchozí kapitole řečeno, že význam objektu pro aktéra spočívá v tom, jak ho v interakci definují ostatní, platí to i zde. Označování sebe pro sebe je interakcí přesunutou z intersubjektivní roviny do roviny čistě subjektivní, kde aktér přistupuje sám k sobě jako k objektu (zde můžeme vyčíst vliv Meadova pojetí self) a to mu umožňuje získat perspektivu, ze které určuje vztah vnějších objektů k sobě, to, zda a jak je připraven vůči nim jednat a na základě toho i jejich význam. Ve zbytku interpretačního procesu užívá aktér různých operací k manipulaci s významem. Jako příklady těchto operací Blumer uvádí následující: výběr, kontrola, odložení, přeskupení, transformace. Přičemž tyto operace aktér provádí na základě situace, ve které se nachází a svého dalšího zamýšleného jednání.⁶⁶

V předchozím textu jsme zjistili, že funkcí interpretace je stanovení významu. Nabízí se otázka, proč mají vůbec aktéři tendenci interpretovat dění kolem sebe a stanovovat jeho význam? A Blumer na ni odpovídá velice pragmaticky: "Interpretace je podřízena svému záměru a potřebě sebejistého jednání v tomto světě."⁶⁷

⁶¹ BLUMER, H., 1969, s.15

⁶² BLUMER, H., 1969, s.94

⁶³ BLUMER, H., 1969, s.80

⁶⁴ BLUMER, H., 1969, s.80

⁶⁵ BLUMER, H., 1969, s.81

⁶⁶ srov. BLUMER, H., 1969, s.5

⁶⁷ ALEXANDER, J.C., 1987, S.220

2.2.1.3. Aktéři jednají na základě významu

Tvrzení, které se v knize Symbolic Interactionism objevuje vždy, když se její autor rozhodne vymezit základní principy stejnojmenného myšlenkového směru, zní: "...lidé jsou připraveni jednat individuálně i kolektivně na základě významu objektů, které tvoří jejich svět."⁶⁸ Zde můžeme zaznamenat vliv pragmatické myšlenkové tradice. Celý proces interpretace se svým označováním pro sebe a dalšími zmíněnými operacemi má jedinou funkci - umožnit aktérovi jednat a přizpůsobovat se svému prostředí. Význam je základním kamenem pro výstavbu jakékoliv linie jednání. Bez významu nemůže aktér nejen rozlišovat mezi objekty, ale také si ani nemůže uvědomit, že se v jeho okolí nějaké objekty nacházejí. Proto jde Blumer, když mluví o významu, tak daleko, že tvrdí: "Podstata objektu - jakéhokoliv a každého objektu - je tvořena významem, který má pro aktéra, pro kterého je objektem. Tento význam určuje způsob, jakým aktér tento objekt vnímá, způsob jakým je připraven vůči němu jednat a způsob jakým je připraven o něm mluvit."⁶⁹ Z tohoto tvrzení je zřejmé, že Blumer přisuzuje aktérovi způsob poznávání vycházející z pragmatické teorie Jamese a Deweye. Musíme však rozlišovat mezi epistemologií aktéra a epistemologií sociálního vědce. Situaci by bylo možno interpretovat tak, že u toho druhého se Blumer přiklání spíše k realistické pozici tím, že mezi sociálního vědce a jeho objekt nekládá proces interpretace (jako to dělá v případě aktéra a jeho objektu). Jeho pozici bychom tak mohli nazvat metodický realismus a budeme se jí zabývat v kapitole 2.2.2. Vidíme, že Blumer používá dvě epistemologie - pragmatickou, kterou přisuzuje aktérovi a realistickou, kterou přisuzuje sociálnímu vědci. To musíme mít na paměti, čteme-li Blumerovy výroky typu: "...objekty (ve smyslu jejich významu) musí být viděny jako sociální výtvoř - jako výtvoř formované a povstávající z procesu definice a interpretace, který se odehrává v interakci lidí."⁷⁰ Samozřejmě, co se týče interakce a sociálního života aktérů, objekty jsou skutečně konstruovány, ale přejdeme-li od epistemologie aktérů k epistemologii vědy, zjistíme že Blumer, i když o tom nemluví explicitně, pravděpodobně zamýšlí svůj realistický pohled na empirickou realitu udržet. Pokud však zůstaneme u zkoumání aktérů, můžeme zůstat u epistemologie vykonstruovaných objektů. Proto Blumer tvrdí, že: "...za účelem porozumění jednání lidí je nezbytné identifikovat jejich svět objektů."⁷¹ To už by nás nemělo překvapit, vezmeme-li v úvahu povahu procesu přidělování významu.

⁶⁸ BLUMER, H., 1969, s.50

⁶⁹ BLUMER, H., 1969, s.11

⁷⁰ BLUMER, H., 1969, s.11,12

⁷¹ BLUMER, H., 1969, s.11

Můžeme shrnout: v procesu intersubjektivní interakce je aktér nucen potřebou jednání interpretovat a přidělovat význam. V průběhu interpretace nastává označování pro sebe. Aktér označuje objekty ve svém okolí a také přistupuje sám k sobě jako k objektu - to druhé je myšleno výrazem interakce v interakci. Na základě tohoto označování pro sebe aktér určuje vztah mezi sebou a ostatními objekty, svou připravenost vůči nim jednat a také jejich význam. Na základě tohoto významu následně jedná. Vidíme, že aktérovo self je silně spjato s označováním objektů pro sebe a přisuzováním významu, proto je nasnadě říci, že: "Život a jednání lidí se nezbytně mění současně se změnami, které se odehrávají v jejich světě objektů."⁷²

2.2.1.4. Kolektivní jednání je integrací individuálního jednání

Blumerova teorie však není čistě individualistická. Už jen fakt, že intersubjektivní interakce je základním formativním procesem napovídá, že v tomto případě nepůjde o atomický individualismus. Kromě toho Blumer také uznává existenci chování kolektivního. Podle něj je to: "...společenská organizace odlišného jednání různých aktérů."⁷³ A jeho popis toho, jak toto kolektivní chování vzniká vypadá následovně: "Takové případy sociálního chování, jakékoliv mohou být, jsou tvořeny aktéry, kteří přizpůsobují linie svého jednání jeden druhému."⁷⁴ Ovšem toto přizpůsobování se samozřejmě neobejde bez interpretace a označování pro sebe. Kdyby aktér jednání ostatních neoznačoval pro sebe, nemohl by ho brát jako objekt a proto by si ani nebyl vědom, že nějaké takové jednání existuje. Označování pro sebe tedy vytváří podklad pro interpretaci, pomocí níž aktér určuje význam jednání. Na základě určeného významu je pak sám schopen jednat s ohledem na jednání ostatních. Opět můžeme sáhnout po přímé citaci: "Každý aktér přizpůsobuje své jednání jednání ostatních tím, že zjišťuje co ostatní dělají nebo co zamýšlí udělat - což je získávání významu jejich jednání"⁷⁵ Takto Blumer pojímá kolektivní interakci v tzv. nestrukturované situaci - sem spadají všechny interakční situace, které jsou nové (nebo v nich proběhla změna) a význam v nich není intersubjektivně definován.

Odlišně by však měla probíhat interakce v tzv. strukturovaných situacích - ty převládají v ustálených a stabilních společnostech. V těchto situacích používá aktér spolu s interpretací také ustálená schémata definic, která zajišťují intersubjektivní překrývání významu. Jinými

⁷² BLUMER, H., 1969, s.12

⁷³ BLUMER, H., 1969, s.17

⁷⁴ BLUMER, H., 1969, s.16

slovy to, že různí aktéři přikládají témuž objektu stejný význam. Nemusí tedy nutně formovat význam každého objektu znovu, ale spoléhají se na schémata definic, které v tomto ohledu zajišťují kolektivní významový konsenzus. Proces stanovování významu v těchto situacích tak nemusí záviset jen na označování pro sebe, právě naopak: "Interpretace závisí místo toho na schématech definice, které si aktér osvojil a na povaze jeho vlastního jednání ve smyslu účelů, cílů nebo směrů. Jeho schémata definic zahrnují definice ostatních, tj. očekávání jak by měl jednat v dané situaci. Mohou také obsahovat jeho vlastní schémata protože byly vytvořeny v jeho zkušenosti. V obou případech zavádí řád a kontinuitu do způsobu jakým aktér definuje jednání druhých, a tak fungují jako řízení jeho vlastního jednání."⁷⁶

Nasadě je ale otázka odkud se tato schémata definic berou? Odpověď na tuto otázku nacházíme opět v procesu interakce. Její přesné znění je následující: "Skrze předchozí interakci vyvíjí a osvojují si společné porozumění a definice způsobům jednání v různých situacích."⁷⁷ Schémata definic tedy povstávají z interakční historie, kdy se významy často interpretovaných objektů ustalují a intersubjektivně předávají. Zde můžeme jasně vidět, že v případě strukturovaných situací rozšiřuje Blumer individuální zdroje významu o kolektivistické, nadindividuální. Můžeme tak jasně pozorovat, jak se Blumerovi vloudila do jeho teorie při popisu kolektivního jednání struktura. A není jediná. Podívejme se na následující výrok: "Kolektivní jednání nereprezentuje tak říkajíc jen horizontální propojení jednání jeho účastníků, ale také vertikální propojení s předešlým kolektivním jednáním."⁷⁸ Zde si můžeme povšimnout proniknutí struktury historické. Je tedy zřejmé, že v Blumerově teorii, původně zamýšlené jako teorii bez struktur, se při analýze kolektivního jednání objevují struktury dvojího druhu (které jsou ovšem těsně spjaty) - struktura v podobě nadindividuální tvorby významů a struktura v podobě vlivu historie na kolektivní jednání aktérů. Tento rozpor nazývá Jeffrey C. Alexander individualistickým dilematem⁷⁹ a dochází k němu podle tohoto autora vždy, když se do individualistické teorie snažíme systematicky zavést vysvětlení řádu a kontinuity společnosti.

Nicméně, pokud bychom uznali, že tento rozpor je teoreticky neřešitelný a pokud by měl Blumer volit mezi jádrem své individualistické teorie a systematickým vysvětlením pořádku, je jasné, že by zvolil individuální formativní procesy. Ostatně, v knize *Symbolic Interactionism* se o tom můžeme explicitně dočíst, když hned po uvedení definičních schémat

⁷⁵ BLUMER, H., 1969, s.82

⁷⁶ BLUMER, H., 1969, s.110

⁷⁷ BLUMER, H., 1969, s.86

⁷⁸ BLUMER, H., 1969, s.20

⁷⁹ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.223

dodává: "...kolektivní jednání musí vždy projít formativním procesem; i když se jedná o stabilní a opakující se formu sociálního jednání, každá jeho část musí být vždy zformována znovu."⁸⁰ Pokud bychom hledali explicitní odmítnutí struktury v kolektivním jednání, můžeme ho nalézt ve výroku: "Je to sociální proces, který ve skupinovém životě vytváří a prosazuje pravidla, ne naopak."⁸¹ Blumer tedy sice v některých pasážích uznává existenci určitých forem struktur, dojde li však na vysvětlení jejich vzniku, změny nebo stability, vždy zdůrazňuje formativní interakci, jako můžeme vidět například zde: "Ničím neodůvodněné přijímání norem, hodnot, sociálních pravidel a podobně, by nemělo sociálnímu vědci zastírat fakt, že kterékoliv z výše jmenovaných, vyvstává z procesu sociální interakce - procesu, který je nezbytný nejen pro jejich změnu, ale i pro jejich udržení v nezměněné podobě."⁸²

Zajímavý je také pohled na Blumerova doporučení ohledně analýzy velkých organizací. Vychází totiž z následující teze: "Lidské sdružování by mělo být viděno v jeho nejzákladnější podobě, konkrétně v podobě vzájemné interakce dvou lidských bytostí."⁸³ Opět můžeme zřetelně vidět, na který přístup klade Blumer větší důraz. Je to samozřejmě individuální interakce a nezáleží na tom jestli se odehrává v nestrukturované situaci nebo ve vysoce strukturované organizaci. Proto dochází Blumer k tomu, že: "Stanovisko symbolického interakcionismu je takové, že velká organizace by měla být viděna, studována a vysvětlena z hlediska procesu interpretace, do kterého se zapojují jednající aktéři, kteří se vyrovnávají se situacemi na příslušných pozicích v této organizaci."⁸⁴

Poslední výroky by mohly vyvolat dojem, že Blumer zamýšlí při svém zkoumání uplatňovat analýzu na mikro úrovni. Pro tohoto autora to však jen znamená studovat makro úroveň z nejlépe dosažitelné empirické perspektivy.⁸⁵

Vraťme se ale k napětí, které v Blumerově teorii vytváří její individualistické jádro a snaha zahrnout do něj vysvětlení kolektivního řádu. Je jasné, že Blumer nemíní ze svých individualistických postojů slevit ani při problémech, které mu analýza kolektivního jednání způsobuje. Proto označil Alexander tu část Blumerovi teorie, kde se (byť jen implicitně) objevuje struktura, jako residuální. Je to tedy jakýsi okraj zmiňované teorie, který není s jejími hlavními tezemi v souladu, a který proto nemůžeme akcentovat se stejným důrazem aniž by se teorie nestala vnitřně rozpornou. Tato skutečnost je reprezentována naší formulací 4. základní teze symbolického interakcionismu, potažmo názvem této podkapitoly. Tato teze nám totiž

⁸⁰ BLUMER, H., 1969, s.17

⁸¹ BLUMER, H., 1969, s.19

⁸² BLUMER, H., 1969, s.19

⁸³ BLUMER, H., 1969, s.108

⁸⁴ BLUMER, H., 1969, s.58

říká, že pokud chceme analyzovat kolektivní chování, musíme v první řadě vyjít z individuálního jednání, které se přizpůsobuje chování ostatních a je tak v kolektivní chování až dodatečně spojováno - proto integrující individualismus⁸⁶.

2.2.2. Metodologie symbolického interakcionismu

Nyní se zaměříme na metodologii, která vyplývá z teorie, jíž jsme se zabývali v předchozích podkapitolách. Jak uvidíme na následujících řádcích, Blumerova představa o povaze sociální reality hluboce ovlivnila jeho metodologický přístup. Ten se přímo programově odlišuje od ostatních, ve své době převládajících metodologických směrů, které Blumer nazývá "konvenční". Vycítil totiž, že tyto konvenční metody nejsou uzpůsobeny ke zkoumání reality s takovými vlastnostmi, jaké jí sám připisuje. Blumer se tak dostal s těmito směry do hlubokého rozkolu, jehož popis však není pro tuto práci tematicky relevantní. Proto přejdeme rovnou k metodologii, kterou Blumer na své teorii vystavěl.

V prvním bodě bychom měli začít od předpokladů, na kterých metodologie tohoto autora spočívá. V minulé kapitole (2.2.1.) bylo řečeno, že Blumerovo dílo by se dalo interpretovat tak, že se v otázce povahy vnější reality názorově přiklání k metodologickému realismu. Toto tvrzení můžeme podložit následujícím výrokem: "Realita existuje v empirickém světě a ne v metodách používaných ke studiu tohoto světa."⁸⁷ Z toho také mimo jiné vyplývá jeho pojetí vědy ve vztahu k takto předjímané povaze reality: "Správný obraz empirické vědy je, dle mého mínění, kolektivní hledání odpovědí na otázky namířené na resistantní charakter daného studovaného empirického světa."⁸⁸ Blumerovým pojetím vědy se budeme podrobněji zabývat v kapitole 2.3. Nasnadě je ale otázka, co si pod pojmem empirický svět máme představit - co je tedy podle Blumera předmětem zkoumání? Na tuto otázku dostáváme jednoznačnou odpověď zdůrazňující dle očekávání stejné prvky, které jsou základními stavebními kameny výše diskutované teorie, tedy: "Tento svět je skutečný skupinový život lidských bytostí. Je složen z jejich zkušeností a jednání, individuálních i kolektivních..."⁸⁹ Vidíme, že Blumer se svým metodologickým přístupem snaží obsáhnout individuální i kolektivní rozměr sociální reality. Větší důraz ovšem opět klade na individualistickou

⁸⁵ srov. BLUMER, H., 1969, s.59

⁸⁶ srov. BLUMER, H., 1969, s.207

⁸⁷ BLUMER, H., 1969, s.27

⁸⁸ BLUMER, H., 1969, s.23

⁸⁹ BLUMER, H., 1969, s.35

perspektivu, jejíž každý objekt je jedinečný a nezastupitelný.⁹⁰ Potud k předpokladům metodologie a jejímu objektu.

Nyní se podíváme jak tato metodologie ve skutečnosti vypadá. Začneme od nejobecnějšího výroku, který Blumer podobě metodologie adresuje: "Respektujte povahu empirického světa a vytvořte takový metodologický přístup, ve kterém se to bude odrážet."⁹¹ Metodologie, kterou na základě tohoto požadavku navrhuje, se dá shrnout do třech základních bodů⁹²:

- 1) Metodologie musí zahrnovat celé vědecké snažení a nejen jeho část
- 2) Každá část tohoto vědeckého snažení by měla odpovídat povaze empirické reality
- 3) Jako rozhodující se v testování považuje empirický svět a ne vědecký model

V dalším bodě by měla metodologie odpovídat na otázku vztahu mezi teorií, výzkumem a empirickým světem. Blumer k tomu říká následující: "Teorie, výzkum a empirický fakt jsou propojené do celku, kde teorie řídí výzkum, výzkum vyhledává a izoluje fakta a ty ovlivňují teorii."⁹³ Tyto tři prvky jsou tedy mezi sebou těsně svázány a z toho vyplývá Blumerova akcentace propojenosti teorie s empirií. Jedním z hlavních bodů Blumerovy kritiky sociálních teorií jeho doby byl právě nedostatek v této oblasti. V teoriích jeho současníků nebyl podle něj kladen dostatečný důraz na svázanost teorie s empirickými fakty. Blumer proto svou metodologii ovlivňuje teorií pojmů, na které ukazuje správný způsob zobecňování a vyvíjení teorie dostatečně spjaté s empirií. Teorii pojmů si v následujícím kroku objasníme.

Abychom tuto teorii pochopili, musíme svůj výklad začít od samotného pojmu pojem. Jeho význam spočívá v učinění jisté formy zobecnění, která "...se objevuje jako pomůcka pro přizpůsobení při nedostatečném vnímání; umožňuje novou orientaci a nový přístup; pojem mění a řídí vnímání."⁹⁴ Pojmem můžeme tedy nazvat jakýkoliv myšlenkový pochod, který přímo nepramení z percepce, od elementární formy zobecnění, až po vysoce abstraktní teorie, protože: "...samotný akt abstrakce je aktem vytváření pojmů (conception)"⁹⁵ Zajímavou vlastností pojmu přitom je, že ačkoliv sám vyvstává jako pomůcka v situaci kdy je vnímání nedostatečné, má tendenci ovlivňovat i dostatečné vnímání jakmile je jednou ustaven. To má podle Blumera na svědomí velký díl zkreslení ve sběru dat během výzkumu. Tomuto tématu se ale budeme věnovat blíže v následující kapitole. Ještě než ale přejdeme k dalšímu bodu, měli

⁹⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.148

⁹¹ BLUMER, H., 1969, s.60

⁹² srov. BLUMER, H., 1969, s.24

⁹³ BLUMER, H., 1969, s.141

⁹⁴ BLUMER, H., 1969, s.156

bychom přiblížit co znamená, že pojem slouží jako pomůcka při nedostatečném vnímání. Znamená to, že "Skrze abstrakci můžeme izolovat a zachytit určité zkušenosti, které by se nikdy neobjevily v pouhém vnímání."⁹⁶

Další vlastností pojmu je, že se stává intersubjektivním, tedy: "Pojem vzniká vždy jako individuální zkušenost za účelem překonání absence nebo nedostatku percepce. Jakmile se stane sdíleným, umožňuje ostatním získat stejný náhled a stejnou orientaci."⁹⁷ Zde bychom mohli poukázat na určitou inkompatibilitu Blumerovy teorie společnosti a jeho pojetí vědy. Ve své teorii společnosti totiž odmítá, že by jakékoliv nadindividuální struktury (v tomto případě intersubjektivní pojmy) mohly mít rozhodující vliv na orientaci aktéra. Ovšem tato inkompatibilita není vůči naší práci tematicky relevantní, proto se jí nebudeme šířeji zabývat. Postačí předpokládat, že vědecké pojmy jsou v Blumerově pojetí intersubjektivní a že tedy vědecké poznání může být intersubjektivně kumulováno.

Pokud se budeme ptát po obecných funkcích pojmu, můžeme podle Blumera jmenovat 3⁹⁸:

- 1) Zavádí nové orientace a perspektivy
- 2) Slouží jako nástroj kontaktu s prostředím
- 3) Umožňuje deduktivní myšlení a tím i očekávání nové zkušenosti

Výše bylo řečeno, že Blumer používá teorii pojmů pro popis procesu vědeckého zobecnění. Viděli jsme, že pojmy mají širší užití než jen vědecké, ve skutečnosti náleží také do každodennosti každého aktéra (tyto se nazývají common-sense pojmy⁹⁹). Držme se ale Blumerova argumentu a zužme nyní aplikaci pojmů čistě na oblast vědy. Podle Blumera musí vědecký pojem splňovat 3 podmínky¹⁰⁰:

- 1) Musí jasně ukazovat k empirickým příkladům objektů o kterých referuje
- 2) Musí jasně odlišovat jednu třídu objektů od druhé
- 3) Musí umožňovat kumulaci vědění o dané třídě objektů

⁹⁵ BLUMER, H., 1969, s.158

⁹⁶ BLUMER, H., 1969, s.158

⁹⁷ BLUMER, H., 1969, s.160

⁹⁸ srov. BLUMER, H., 1969, s.163

⁹⁹ srov. BLUMER, H., 1969, s.160

¹⁰⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.91

V takto definovaných vědeckých pojmech rozlišuje Blumer dvě kategorie - pojmy definiční a pojmy zcitlivující.¹⁰¹ Nejjednodušší vysvětlení rozdílu mezi oběma druhy pojmů je následující: "Zatímco definiční pojmy poskytují návody co vidět, zcitlivující pojmy jen navrhuji směry, podle kterých se dívat."¹⁰² Definiční pojmy přesně zařazují objekty do jednotlivých tříd pomocí jasných a jednoznačných definic. Jsou tedy přirovnatelné k pojmům, které užívají pozitivistické přírodní vědy. Naproti tomu zcitlivující pojmy tuto přesnost postrádají a poskytují tedy pouze orientaci. Do této kategorie zahrnoval Blumer většinu pojmů sociálních věd. V této souvislosti byly jedny z jeho největších výtek sociální teorii jeho doby vágnost těchto pojmů a jejich nedostatečná svázanost s empirickým světem.¹⁰³ Mohlo by se zdát, že Blumerovým cílem je jednoduše pomocí větší spjatosti s empirickým světem přemístit pojmy sociálních věd do kategorie definičních pojmů. Ovšem v této kategorii pojmů nachází zásadní nedostatek. U definičních pojmů poukazuje, jak již bylo dříve řečeno, na nepříjemnou vlastnost zastírání percepce obsahem pojmu. A pokud, jak už víme je u Blumera v testování rozhodující empirický svět a ne vědecký model (pojem), musí být percepce jednoznačně nadřazena pojmům. To je jeden z hlavních bodů Blumerovy kritiky pozitivismu. Jeho cílem tak je přistupovat k empirickému světu bez pojmů a zkoumáním produkovat pojmy zcitlivující, které jsou více svázané s empirickými případy. Tohoto cíle chce dosáhnout svými technikami explorační a inspekce.

2.2.2.1. Explorace a inspekce

Explorace a inspekce jsou konkrétní metodologické postupy, pomocí kterých bychom se podle Blumera měli být schopni vyrovnat s chybami myšlení zatíženým pojmy, jak byly popsány v předchozí kapitole (2.2.2). Podle něj je tedy možné se vyhnout zastírání percepce tímto druhem myšlení a budovat vědu na pojmech těsně svázaných s empirickým světem. Nyní přistupme k popisu jednotlivých metod.

První z nich se nazývá explorační. Obecně bychom mohli říci, že se jedná v první řadě o obeznámení se s oblastí sociálního života a přizpůsobení výzkumného projektu tak, aby této empirické oblasti sociálního života odpovídal.¹⁰⁴ Výzkumník musí tedy navázat přímý kontakt s oblastí, kterou má v úmyslu zkoumat a měl by v této oblasti získat nějaké zkušenosti. Ty by pak měly vést k přizpůsobení konkrétních technik sběru dat, jejichž aplikace je dalším

¹⁰¹ srov. BLUMER, H., 1969, s.148

¹⁰² BLUMER, H., 1969, s.148

¹⁰³ srov. BLUMER, H., 1969, s.168

exploračním krokem. Co se týče výzkumných technik, je explorace velice flexibilní: "Její hlavní zásadou je použití jakékoliv eticky přípustné procedury která nabízí možnost dosáhnout lepšího obrazu o tom, co se děje v oblasti sociálního dění."¹⁰⁵ Jako příklady těchto procedur můžeme jmenovat, při současném upozornění, že se rozhodně nejedná o vyčerpávající výčet, následující: přímé pozorování, rozhovor, poslouchání konverzace, čtení dopisů, deníků, nahlížení do veřejných záznamů, skupinové diskuze apod.¹⁰⁶ Z využití takto různorodých technik obohacených o přímou zkušenost výzkumníka vyplývá větší validita výzkumu. Přímý kontakt s empirickým světem totiž podle Blumera umožňuje sociálnímu vědci vytvořit si velice podrobný obraz toho, co se v konkrétní oblasti sociálního života děje a tento obraz "...poskytuje výzkumníkovi bezpečnou orientaci, takže ví, že otázky které si ohledně dané empirické oblasti pokládá jsou smysluplné a relevantní, že problém který zavádí není umělý, že druhy dat, které vyhledává jsou s ohledem na empirický svět podstatné, a že vodítka, která sleduje, odpovídají jeho podstatě."¹⁰⁷ Použití explorační metody se tak podle Blumera projevuje ve větší validitě uskutečněného výzkumu, což je jedním z aspektů svázanosti pojmů a empirie. Dále by nám explorace se svým důrazem na přímou zkušenost a flexibilitu měla umožnit vyhnout se pojmovému zkreslení vnímání, protože použití technik vyvstává ze zkušenosti s empirickým světem, ne naopak.

Druhou, navazující metodou je inspekce. Inspekci je myšlena analýza dat sebraných během explorační fáze výzkumu.¹⁰⁸ Proces výzkumu však pro Blumera není pouze dvoufázovou záležitostí, kde se po obeznámení s oblastí a sběru dat jednoduše provede jejich analýza. Výzkumník se v ketrémkoliv bodě může vrátit (nebo by snad i měl vracet) ke kontaktu s empirickým světem, aby mohl své postupy ověřovat nebo měnit. Pevná struktura projektu výzkumu tak není v žádném případě daná. Jde spíše o flexibilní návod, který si může každý výzkumník, podle povahy sociální oblasti kterou zkoumá, měnit.

Ale zpět k samotné inspekci. Řekli jsme, že je to analýza a podle Blumera "Vědecká analýza vyžaduje dvě věci: jasné rozlišení analytických elementů a izolaci vztahů mezi těmito elementy."¹⁰⁹ Analytické elementy v Blumerově teorii plynule navazují na pojem tříd objektů, který byl zmíněn v teorii pojmů. Analytické elementy tedy slouží k rozřídění objektů s určitou rozlišovací vlastností. Samozřejmě tento autor také jedním dechem dodává, že tyto analytické elementy musí být souvztažné k empirickému světu, a proto tvrdí, že každý analytický element

¹⁰⁴ srov. BLUMER, H., 1969, s.40

¹⁰⁵ BLUMER, H., 1969, s.41

¹⁰⁶ srov. BLUMER, H., 1969, s. 41

¹⁰⁷ BLUMER, H., 1969, s.42

¹⁰⁸ srov. BLUMER, H., 1969, s.42,43

musí být těsně svázán se svými konkrétními empirickými případy.¹¹⁰ Izolace analytického elementu by tedy měla vypadat asi nějak takto: "Výzkumník musí jít k empirickým instancím analytických elementů, sledovat je v různých konkrétních situacích, dívat se na ně z různých perspektiv, pokládat otázky s ohledem na jejich obecný charakter, vracet se a přezkoumávat je, srovnávat je a tímto způsobem vytrídí podstatu analytického elementu, kterou empirické instance reprezentují."¹¹¹ Potud k prvnímu požadavku na vědeckou analýzu. Druhým požadavkem je izolace vztahů mezi elementy.¹¹² Tyto vztahy, které Blumer pojímá jako smysluplná propojení mezi elementy, by taktéž měly být určeny a popsány za pomoci pečlivého zkoumání jejich jednotlivých empirických instancí. Možná je na místě zdůraznit, že výrazem "vztah mezi elementy" nemá Blumer na mysli korelační vztah tak, jak se používá ve statistické analýze. Blumerovi jde o sémantický, kvalitativní popis, ne o matematizaci sociálního světa. Celkově Blumer tento druh výzkumu nazývá naturalistický.

2.2.2.2. Naturalistický výzkum

V předchozích kapitolách jsme mohli vidět jak Blumer identifikoval dle jeho názoru největší nedostatky metodologických postupů jeho doby a snažil se je odstranit zavedením svých vlastních metodologických postupů explorační a inspekční. Prvním ze základních nedostatků bylo nedostatečné propojení vědeckých pojmů se světem empirie. Tomuto nedostatku se pokusil čelit tím, že do explorační zavedl přímou zkušenost a flexibilitu technik a v inspekci zase požadoval těsné svázání analytických elementů a vztahů mezi nimi a jejich empirickými instancemi. Druhým významným nedostatkem bylo podle Blumera překrývání percepce výzkumníka jeho předem utvořenými představami o povaze sociální oblasti, kterou zkoumá. Tento nedostatek by měla v explorační znovu odstranit přímá zkušenost s empirickým světem a vybírání technik sběru dat po a ne před touto zkušeností. V inspekci by tuto korigující roli měly hrát taktéž znovu empirické instance. Explorační a inspekční by tak měly podle Blumera vybavit vědecké pojmy větší validitou.¹¹³ Tyto postupy se svou akcentací oblasti empirie dohromady utváří naturalistický výzkum.

Tento druh výzkumu se ostře odlišuje od ostatních konvenčních forem výzkumu. Slovy Blumera samotného: "Zatímco ten druhý [TK:konvenční výzkum] je zaměřen na určení

¹⁰⁹ BLUMER, H., 1969, s.43

¹¹⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.44

¹¹¹ BLUMER, H., 1969, s.44,45

¹¹² srov. BLUMER, H., 1969, s. 46

¹¹³ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.161

kauzálních, nebo alespoň korelačních vztahů mezi souborem abstraktních proměnných, naturalistický výzkum směřuje k popisu procesu sociální interakce v jejím kontextu."¹¹⁴ Více se můžeme dozvědět od Hammersleyho, který odděluje naturalistický výzkum od konvenčního v pěti bodech¹¹⁵:

- 1) Výzkum v reálných podmínkách a ne v podmínkách uměle vytvořených
- 2) Minimální intervence výzkumníka namísto ovládní proměnných
- 3) Flexibilní sběr dat, ne předem strukturovaný projekt výzkumu
- 4) Přímé zkoumání interakce namísto zprostředkování rozhovory a dotazníky
- 5) Konstrukce a kontinuální rekonstrukce modelu, ne jen testování hypotéz

¹¹⁴ HAMMERSLEY, M., 1989, s.162

¹¹⁵ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.156

2.3. Blumerovo pojetí vědy

Z výše uvedeného bychom mohli usoudit, jaké je Blumerovo implicitní pojetí vědy. Protože je to důležitý bod v kontextu srovnávání tohoto autora a Clifforda Geertze, pokusíme se toto téma prozkoumat podrobněji. V prvním bodě by bylo dobré objasnit, jak Blumer vůbec vědu definuje. Tuto definici můžeme najít zde: "Rozumím tomu tak, že smysl výroku: věda je systematické vědění, můžeme najít v koherenci jejích pojmů."¹¹⁶ Věda je tedy pro Blumera oblast vědění systematicky vystavěná na vědeckých pojmech tak, aby mezi nimi nepanoval rozpor. Tento autor ve své disertační práci, jak tvrdí Hammersley, pojímá vědu jako hledání kauzálních vztahů a zjišťování toho, co je v různých objektech homogenní.¹¹⁷ Ve stejném díle také vymezuje funkci vědy, o které říká, že bychom s její pomocí měli dosáhnout ovládnutí jevů které zkoumáme.¹¹⁸ To navozuje určitou podobnost s klasickým pojetím funkce vědy v pozitivistických přírodních vědách. A skutečně, Blumer si v tomto období myslel, že funkcionální a logické aspekty jsou společné celé vědě (tedy přírodním i sociálním vědám), pouze technické aspekty jsou pro jednotlivé obory různé.¹¹⁹ Sem by mohlo patřit například tvrzení, že případové studie, které bychom považovali za doménu sociálních věd jsou hlavní metodou věd přírodních.¹²⁰ Blumer si totiž pod pojmem případová studie představoval proceduru, jejíž průběh "...je následující: porozumění individuálnímu případu - porovnání - klasifikace - převedení do univerzálního."¹²¹ Takové pojetí sociální vědy, které Blumer ve své disertační práci uvádí, bychom mohli označit jako nomotetické.

Toto tvrzení je, s ohledem na Blumerovu kritiku pozitivismu a jeho užívání zcitlivujících pojmů těžké přijmout. Nomotetická věda je totiž budována definičními pojmy, které Blumer odmítl s ohledem na jejich zastírání percepce. Pojetí vědy tohoto autora můžeme vyložit tak, že je v něm z tohoto pohledu určitá tenze (a můžeme se také domnívat, že prošlo určitým vývojem). Ve své disertaci Blumer sice přirovnával sociální vědy k přírodním, a považoval tento celek věd za nomotetický, současně však v tomto díle uznává, že povaha sociální reality toto sjednocené pojetí věd neumožňuje.¹²² Tato tendence se nejvíce projevuje v Blumerově metodologii, která pramení převážně z tradice zúčastněné introspekce, někdy označované jako *verstehen*. Tuto tradici více přiblížíme v kapitole 4.1.2. Nyní je však důležité

¹¹⁶ BLUMER, H., 1969, s.162

¹¹⁷ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.138

¹¹⁸ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.138

¹¹⁹ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.139

¹²⁰ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.140

¹²¹ BLUMER, H. in HAMMERSLEY, M., 1989, s.140

¹²² srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s. 146

si povšimnout, že i když jí Blumer vytýká, že nesplňuje požadavky určované objektivní vědou, zároveň přiznává, že vzhledem k povaze sociálních jevů to může být jediná použitelná metoda.¹²³ Hammersley dokonce zachází tak daleko, že vědu a verstehen úplně odděluje.¹²⁴ Tento krok umožňuje ponechání definice vědy jako systematického vědění a je logický ve světle zdůraznění rozdílu mezi přírodními a sociálními vědami, ovšem s tím, že je-li doveden do důsledků, popírá, nebo přinejmenším ponechává diskutabilní, zda sociální vědy (definované jako obory užívající metodu verstehen) vůbec vědami jsou.

Pokud ponecháme Blumerovu disertační práci stranou a vyjdeme z jeho pozdějších děl a tendence k přijetí verstehen jako jediné metody sociálních věd, můžeme o jeho pojetí vědy (sociální) říct, že se blíží spíše idiografickému. Toto pojetí si v kontextu Geertzovy teorie přiblížíme v kapitole 3.2.3.1.

¹²³ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.146

¹²⁴ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.146

3. C. Geertz: metodologická východiska a jejich zdůvodnění

V této části se budeme zabývat symbolickou antropologií Clifforda Geertze. Ukážeme si, který myšlenkový směr měl na tohoto autora největší vliv a podrobněji si přiblížíme samotnou jeho teorii. Ta však v průběhu Geertzova života prošla určitým vývojem. Níže uvedený popis této teorie je tak průřezem jejích základních myšlenek za celou dobu jejího vývoje.

3.1. Teoretická východiska C. Geertze

Geertzova symbolická antropologie spadá do tradice hermeneutické analýzy. Ta, ačkoliv byla původně naukou zabývající se interpretací textu, byla aplikována i v sociálních vědách. Geertz na jejích konceptech interpretace, zkušenosti, porozumění a pojetí vědy staví své originální pojetí symbolické antropologie. Než se však touto teorií budeme zabývat, přiblížíme si v následujících třech kapitolách její hermeneutická východiska.

3.1.1. Hermeneutická tradice

Nejdůležitější postavou při osvětlování hermeneutické tradice pro nás bude německý filosof Wilhelm Dilthey. Tento autor vychází z konceptu zkušenosti jako kulturního, sociálního světa, tedy zkušenosti sdílené, objektivní. Zatímco přírodní vědy od ní podle něj abstrahují, sociální vědy by ji měly zkoumat.¹²⁵ Jde mu tedy o to, že bychom měli rozlišovat mezi předmětem a metodami přírodních věd a věd sociálních.¹²⁶ Přírodní vědy se snaží poznat vlastnosti vnějšího materiálního světa skrze zkušenost. Předmětem je zde tedy tento materiální svět a formou poznávání je zkušenost. Naproti tomu, sociální vědy by se podle Diltheye měly snažit o poznání vlastností zkušenosti jako takové skrze svou vlastní zkušenost s prvotní zkušeností. Předmětem je zde tedy prvotní zkušenost a prostředkem poznávání je zkušenost s touto prvotní zkušeností, dalo by se říci zkušenost druhého řádu. Tímto prostředkem se budeme blíže zabývat v kapitole 3.1.1.1.

Ermarth podle Hammersleyho charakterizuje Diltheyho filosofii jako idealstický realismus. Dilthey se totiž ve své filosofii pokouší o propojení dvou různých perspektiv - idealismu a realismu. Jeho pokus o toto propojení můžeme ilustrovat například následujícím

¹²⁵ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.26

¹²⁶ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.28

výrokem: "Myslí si, že analyzovat technologii jako samoučelnou není přesné, protože z jeho pohledu je to jen fyzické vtělení vnitřního stavu mysli. Sociální vědy se musí držet "pohybu porozumění od externího k internímu.""¹²⁷ V první části tohoto výroku můžeme pozorovat jak je Diltheymu připisována jasně idealistická pozici. Ovšem v jeho druhé části je doplněna o spíše realistickou tendenci. Pohyb porozumění od externího k internímu totiž můžeme chápat tak, že ačkoliv interní stavy mysli determinují vnější svět, musíme se svým zkoumáním začít u jejich produktů, tedy u toho, co je mysli externí a je empiricky zkoumatelné, abychom tyto stavy mysli poznali.

Co se týče pojetí jednání u tohoto autora, můžeme se držet Hammersleyho interpretace: "Dilthey pak zastává rezolutně anti-instrumentální názor na jednání. Předpokládá jednání kreativní a emotivní."¹²⁸ I když bylo řečeno, že zkušenost je pro Diltheyho objektivní, jednání je pro tohoto autora touto objektivitou nedeterminované. V tomto ohledu můžeme vidět určitou podobnost s koncepty jednání u G.H. Meada a Herberta Blumera. Dilthey tak pojímá jednání jako inovační, podobně jak jsme mohli vidět u těchto dvou zmíněných autorů.

Ovšem toto kreativní jednání vnáší do Diltheyho teorie element nahodilosti, který musí být zapracován do jednoho celku spolu s objektivním pojetím zkušenosti. Zde nastává podle Alexandra problém vysvětlení řádu. Dilthey tento problém řeší tak, že svůj výklad zkušenosti začíná od zkušenosti individuální, což mu umožňuje si ve své teorii ponechat kreativní jednání. Avšak aktéři mají podle něj také zájem porozumět ostatním, aby byli schopni kooperovat. Tak vzniká podle Diltheye objektivní zkušenost - porozuměním.¹²⁹ Jeho slovy: "Samotné porozumění překonává limitaci individuální zkušenosti."¹³⁰ Aktéři tak mohou mít svoji vlastní subjektivní zkušenost. Zároveň je ale potřeba kooperace nutí tyto zkušenosti sdílet a vytvářet pro ně porozumění. Tento koncept aplikuje Dilthey i na samotnou vědu když tvrdí, že porozumění "rozšiřuje horizont individuálního života a v sociálních vědách otevírá cestu, která vede od sdíleného k obecnému."¹³¹ Toto sdílení a porozumění je tak pro Diltheye základem, na němž můžeme stavět vědu pomocí zobecňování těchto sdílených zkušeností.

Jakmile je však tato objektivní zkušenost ustavena, začíná být nezávislá na subjektivních zkušenostech, ze kterých původně vzešla. "Každý jedinec, píše Dilthey, je bodem, ve kterém se protínají sítě vztahů; tyto vztahy prochází skrze jedince, existují v nich,

¹²⁷ ALEXANDER, J.C., 1987, S.287

¹²⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, S.287

¹²⁹ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.288

¹³⁰ DILTHEY, W. in ALEXANDER, J.C., 1987, S.288

¹³¹ DILTHEY, W. in ALEXANDER, J.C., 1987, S.288

ale také dosahují za jejich životy a mají svou nezávislou existenci a svůj nezávislý vývoj."¹³² Podle Alexandra vyjadřuje Geertz stejný postoj při analýze myšlení skrze modely.¹³³ Tímto tématem se ale budeme zabývat v kapitolách popisující Geertzovu teorii (kapitola 3.2. a její podkapitoly). Nyní si přiblížíme hermeneutickou analýzu.

3.1.1.1. Hermeneutická analýza

Při popisu tohoto druhu analýzy můžeme vyjít z obecného tvrzení: "Jedinec se orientuje na svět objektivní mysli."¹³⁴ Z toho co už víme bychom mohli říci, že kromě Diltheye by s tímto výrokem mohl souhlasit i G.H. Mead. Rozdíl mezi těmito dvěma autory je však ten, že Mead ve své teorii dochází k zaměření na empirické zkoumání individuálního jednání. Dilthey se naproti tomu soustředí na analýzu nadindividuálních empirických forem.¹³⁵

Jak ovšem tato analýza nadindividuálních empirických forem vypadá? Hammersley nám může zprostředkovat Geertzovu odpověď: "Hermeneutická analýza je zkoumání symbolů, protože tyto symbolické mapy poskytují "vnější zdroje informací, v rámci kterých mohou být vzorce lidského života popsány - intersubjektivní mechanismy percepce, porozumění, hodnocení a manipulací se světem."¹³⁶ V tomto vysvětlení máme šanci postřehnout pokus o empiricky zaměřené zkoumání reality, která je pojímaná idealisticky.

Autoři hermeneutické tradice tedy předpokládají objektivní kulturu, pomocí jejíž analýzy můžeme proniknout do toho, co se děje v jednotlivých situacích. Nyní však musíme zodpovědět otázku, jak tuto objektivní kulturu zkoumat. Alexander se k tomuto tématu vyjadřuje následovně: "Abychom vysvětlili co kulturní systém je, musíme zjistit význam jednání. Jednání má význam, protože se zakládá na zkušenosti a zkušenost je ovládána obecnými kategoriemi. Abychom zjistili, co jsou tyto obecné kategorie, musíme vstoupit do zkušenosti aktérů."¹³⁷ Tímto vysvětlením se již pomalu pracujeme ke konkrétní podobě hermeneutické analýzy sociálních jevů.

Dříve, než se k ní ale dostaneme, musíme osvětlit jeden zásadní problém, jenž hermeneutická analýza skrývá. Pokud si totiž podrobně rozebereme poslední Alexandrův výklad tohoto druhu analýzy, zjistíme, že nám říká, že kulturní systém máme zkoumat pomocí zjišťování významu konkrétního jednání. Ale význam tohoto jednání je zase dán kulturním

¹³²DILTHEY, W. in ALEXANDER, J.C., 1987, S.288

¹³³srov. ALEXANDER, J.C., 1987, S.289

¹³⁴DILTHEY, W. in ALEXANDER, J.C., 1987, S.290

¹³⁵srov. ALEXANDER, J.C., 1987, S.290

¹³⁶GEERTZ C. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.289

systémem. Pohybujeme se v tzv. hermeneutickém kruhu, jehož obecná formulace zní takto: "Celky jsou konstruovány pomocí přemýšlení o vztazích mezi smysluplnými částmi, ale smysl těchto částí může být přiblížen jen pokud předpokládáme nějaký již existující celek!"¹³⁸ Z pohledu čisté logiky zní tento problém neřešitelně, nicméně Dilthey i Geertz si mysleli, že ho mohou překonat pomocí podrobného vhledu do situace, kterého chtěli docílit za pomoci již dříve konceptualizovaného porozumění. Nyní se podívejme na pozici tohoto druhu analýzy v rámci společenských věd.

3.1.1.2. Hermeneutika a věda

V předchozích kapitolách bylo řečeno, že Dilthey důrazně rozlišoval mezi přírodními a sociálními vědami s ohledem jak na předmět, tak na metodu. Předmětem sociálních věd je tak prvotní zkušenost, která by měla být zkoumaná zkušeností na ní konstruovanou. V sociálních vědách by se měly vytvářet konstrukce porozumění těmto prvotním zkušenostem aktérů. S ohledem na Diltheyho snahu, ponechat ve své teorii kromě zkušenosti objektivní také zkušenost subjektivní, musíme připustit, že tyto konstrukce porozumění prvotní zkušenosti jsou subjektivní. Hermeneutická analýza se tak neshoduje s požadavkem na objektivní vědeckou metodu. Autoři této tradice v čele s Gadamerem tak povětšinou tento problém řešili ustoupením od tohoto požadavku a tedy redefinicí vědy jako takové.¹³⁹

Gadamer tvrdí, že každé poznání je zprostředkováno pohledem z určité perspektivy. Naše vědění tak vždy závisí na sadě předpokladů, se kterými se toto vědění rozhodneme začít nabývat. Neexistuje tedy vědění, které by na nějakých předpokladech nestálo. Tato skutečnost však podle Geertze neznamená, že by hermeneutická analýza upadla do nějakého druhu relativismu.¹⁴⁰ Gadamer sám se na tuto vlastnost poznávání nedívá jako na nevýhodu. Sice tvrdí, že každé poznávání se odehrává na základě objektivně neopodstatněných předpokladů, ovšem dodává, že toto poznávání se také odehrává v rámci určitých myšlenkových tradic, jenž své předpoklady mohou přehodnotit.¹⁴¹

Ve výsledku tak dostáváme druh analýzy, jejíž metodou je "oddělování vztahů, které jsou obsaženy ve zkušenosti skrze proces reflexe."¹⁴² Jak jsme si na předchozích řádcích ukázali, tento proces reflexe může být do značné míry subjektivní a neodpovídá tak

¹³⁷ ALEXANDER, J.C., 1987, S.291

¹³⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, S.297

¹³⁹ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.214

¹⁴⁰ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.293

¹⁴¹ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.214

standardnímu vědeckému měřítku, kladenému na metodologické postupy. Dilthey sám "Tvrdí, že tyto interpretace nemohou být naprosto chybné, protože mají svůj původ v naší bezprostřední zkušenosti, ale přiznává že nemohou dosáhnout takové míry jistoty, jako dobře podložené zobecnění hypotézy"¹⁴³.

Začínáme se zde potýkat s pojetím vědy, které je pro tuto myšlenkovou tradici typické. Toto pojetí vědy je idiografické a budeme se jím zabývat v jedné z následujících kapitol věnovaných Cliffordu Geertzovi.

¹⁴² HAMMERSLEY, M., 1989, s.209

¹⁴³ HAMMERSLEY, M., 1989, s.210

3.2. Symbolická antropologie v pojetí Clifforda Geertze

Clifford Geertz svým dílem obohatil obor antropologie o vliv hermeneutické tradice. Jak již bylo řečeno, předmětem hermeneutické analýzy byl sice původně text, ovšem Geertz byl toho názoru, že kultura je podobné povahy. Jeho záměrem pak bylo aplikovat interpretační způsoby hermeneutické analýzy do oblasti antropologie. V následujících kapitolách si přiblížíme jeho teorii a metodu.

3.2.1. Teorie významu

Význam je pro Geertze základní kategorií, na které staví, stejně jako předchozí zmiňovaní autoři, celou svou teorii. Přisuzuje významu naprosto zásadní roli v lidském životě, který je jím podmíněn. Jeho slovy: "Přikládání významu životu je nejdůležitějším cílem a primární podmínkou lidské existence."¹⁴⁴ Odkud se ale význam bere? Geertz na tuto otázku odpovídá podobně jako Blumer, Mead a celá pragmatická tradice: "Význam není vnitřní vlastnost předmětů, aktů, procesů a tak dále, které ho nesou, ale - jak zdůrazňují Durkheim, Weber a mnozí další - je jim vtisknut;"¹⁴⁵ Tento výrok je podle mého názoru paralelní s Blumerovým tvrzením, že podstata objektu spočívá pro aktéra ve významu, který mu tento aktér přikládá.

Pokud bychom však u Geertze hledali obsírnější vysvětlení, můžeme ho najít zde: "V lidském životě neexistují, přinejmenším mimo rané dětství, žádné čisté sociální zkušenosti univerzálního významu. Vše nese nádech zavedeného významu, a bližní, stejně jako sociální skupiny, morální závazky, politické instituce nebo ekologické podmínky, to vše je chápáno pouze přes clonu významotvorných symbolů, které jsou nositeli jejich objektivizace, clonu, která proto s ohledem na jejich "skutečnou" podstatu není ani zdaleka neutrální."¹⁴⁶ Můžeme také pozorovat, že Geertz tento koncept významového zastoupení objektu aplikuje i na svoji teorii, když říká, že "...reprezentaci a substantivní obsah nelze v případě kulturní analýzy oddělit..."¹⁴⁷ Kulturní analýza v Geertzově pojetí tak interpretuje objekty na základě významu, který jim přikládá. Geertz zde jednoznačně navazuje na tradici hermeneutické analýzy, kterou jsme probírali v předešlých kapitolách.

¹⁴⁴ ALEXANDER, J.C., 1987, s.324

¹⁴⁵ GEERTZ, C., 2000, s.447

¹⁴⁶ GEERTZ, C., 2000, s.406/407

¹⁴⁷ GEERTZ, C., 2000, s.27

Vraťme se ale k problému významu. Skutečně vidíme, že Blumer i Geertz by spolu souhlasili, pokud by se jednalo o určení role, kterou význam v lidském životě sehrává. Co ovšem zakládá zásadní rozdíl mezi těmito dvěma autory, je povaha, jakou tento význam má. Geertz totiž po vzoru Diltheye tvrdí, že význam, jakmile je jednou vytvořen, se sdružuje do tzv. symbolických systémů, které žijí svým vlastním životem, nezávislým na jednotlivých aktérech. To zní poněkud Durkheimovsky. Avšak i když (nebo snad právě proto) některé části Geertzovy teorie tohoto klasika připomínají, má Geertz potřebu se od něj explicitně odlišit: "A symbolické systémy, které tyto třídy definují, nejsou dány jako věci - jsou historicky konstruovány, sociálně udržovány a individuálně aplikovány."¹⁴⁸ Povahou těchto systémů a způsobem, kterým by jsme je měli podle Geertze zkoumat se budeme zabývat v následujících kapitolách.

3.2.2. Geertzovo pojetí kultury

Jak jsme si v předchozí kapitole řekli, význam je pro lidskou existenci podle Geertze natolik důležitý, že ji podmiňuje. Také jsme si řekli, že významy se sdružují do tzv. symbolických systémů, či kulturních vzorců. Nyní si můžeme osvětlit proč nabývá v Geertzově teorii pro člověka význam takové důležitosti: "Právě prostřednictvím kulturních vzorců, uspořádaných shluků významotvorných symbolů, chápe člověk události, které prožívá."¹⁴⁹ Symbolické systémy tak slouží jedinci k orientaci v jeho prostředí. Geertz sice rozlišoval mezi dvěma druhy symbolů - poznávacími a expresivními, ale přiřkl jim stejnou funkci - "představují schémata či plány pro organizování sociálních a psychických procesů, podobně jako genetické systémy představují schémata pro organizování organických procesů."¹⁵⁰ Objektivní symbolické systémy tak organizují nejen sociální ale i psychické procesy. Jak tvrdil Dilthey, prostupují jedinci, ale zároveň existují nezávisle na nich. Pokud však mluvíme o psychických procesech, byl Geertz toho názoru, že "Zejména je důležité vysvětlit, že říci o kultuře, že se skládá ze sociálně ustavených významových struktur ... neznamená říci, že se jedná o psychologický jev, charakteristiku něčí mysli, osobnost, kognitivní strukturu atd."¹⁵¹ Kultura je sice ovlivňovaná psychologickými, politickými a ekonomickými aspekty, ale nedá se na ně redukovat.¹⁵² Za tímto tvrzením lze vidět Geertzovu

¹⁴⁸ GEERTZ, C., 2000, s.402

¹⁴⁹ GEERTZ, C., 2000, s.401

¹⁵⁰ GEERTZ, S., 2000, s.245

¹⁵¹ GEERTZ, C., 2000, s.23

¹⁵² srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.305

snahu vybudovat nezávislou kulturní teorii.¹⁵³ Nedá-li se totiž kultura redukovat na žádný ze zmíněných aspektů, musíme vytvořit novou specializovanou teorii, která se jí bude zabývat.

To, co již o Geertzově pojetí víme, bychom mohli shrnout do následujícího výroku: "Kultura ... je tedy veřejná ... Přestože je ideální, neexistuje v něčím mozku; přestože je nefyzická, není tajuplnou entitou."¹⁵⁴ Tím, že je veřejná má Geertz na mysli že je sdílená, objektivní. Tím že neexistuje v něčím mozku se vymezuje vůči psychologismu, tedy zmiňované redukci na psychické procesy či struktury. A tím, že není tajuplnou entitou má zase na mysli, že je pro nás dostupná a můžeme ji tedy zkoumat. Dále Geertz popisuje symbolický systém tak, že je zdrojem informací, který do určité zjistitelné míry dává tvar, směr, jedinečnost a cíl neustálému proudu činnosti.¹⁵⁵ Kultura je tak pro něj v určitém ohledu programem, který zaopatřuje řízení činnosti jednotlivců.¹⁵⁶ Tyto výroky zní ve vztahu k aktérům poněkud deterministicky. A skutečně, Alexander mluví o Geertzově pojetí kulturní struktury jako o bez problému vysvětlujícím sociální řád.¹⁵⁷ Je nutné dodat, že jsou to především deterministické teorie, které s tímto vysvětlením nemají problém. Individualistické, indeterministické teorie, jak jsme mohli vidět například na Blumerovi, mají s tímto vysvětlením potíže.

Geertz se však s tímto determinismem nechce smířit a hledá cestu, jak do své teorie zavést element nahodilosti. Podle Alexandra může být svobodná vůle v této teorii udržitelná jen v tom případě, připustíme-li, že kultura je internalizována osobnostmi.¹⁵⁸ A Geertz se vskutku podobnou cestou vydává, když tvrdí, že "Lidský nervový systém nevyhnutelně závisí na dostupnosti veřejných symbolických struktur, aby si jejich prostřednictvím vybuodoval své autonomní, trvalé vzorce činnosti."¹⁵⁹ A o pár řádků níže k tomu dodává: "To znamená, že lidské myšlení je především zjevný akt prováděný v mezích objektivních prvků společné kultury, a pouze druhotně je to záležitost soukromá."¹⁶⁰ Aktér vybírá z možností, které mu nabízí kultura. Shrňme-li předchozí dva výroky, dostáváme, že "...nahodilost se může objevit jen v kontextu kulturního života."¹⁶¹ Vidíme, že se tak Geertzovi podařilo určitým způsobem obohatit svoji teorii o prvek nahodilosti. Zároveň však v této teorii zůstal důraz na primární úlohu kultury, která tuto kontingenci podmiňuje. Aktér je podle Geertze schopen myslet

¹⁵³ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.324

¹⁵⁴ GEERTZ, C., 2000, s.20

¹⁵⁵ srov. GEERTZ, C., 2000, s.279

¹⁵⁶ srov. GEERTZ, C., 2000, s.56

¹⁵⁷ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.312

¹⁵⁸ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.312

¹⁵⁹ GEERTZ, C., 2000, s.100

¹⁶⁰ GEERTZ, C., 2000, s.100

¹⁶¹ ALEXANDER, J.C., 1987, s.317

autonomně sám za sebe, ovšem jen v mantinelech, které mu vytyčuje internalizovaný symbolický systém. Myšlení tak podle tohoto autora "...spočívá v konstrukci a manipulaci se symbolickými systémy."¹⁶² Nebo detailněji: "Myšlení, pojmové chápání, vyjadřování, pochopení, porozumění a tak dále, sestávají nikoliv z přízračného dění v hlavě, nýbrž v porovnávání stavů a procesů symbolických modelů se stavy a procesy širšího světa."¹⁶³ Aktér podle Geertze uvažuje a orientuje se ve světě tím způsobem, že na tento promítá své internalizované symbolické struktury, tyto dva obrazy porovnává a vyvozuje své autonomní závěry.

Z předchozího vyplývá, že kultura, ač je podle Geertze objektivní a aktéry podmiňující, není přece jen kauzálně determinující silou.¹⁶⁴ Jak si ale máme kulturu v takovémto pojetí představit? Geertz k tomu říká: "Jako vzájemně působící systémy interpretovatelných znaků (...) není kultura síla, které by se daly příčinným způsobem přisoudit sociální události, chování, instituce či procesy; je to kontext, v jehož rámci mohou být srozumitelně - to znamená hustě - popsány."¹⁶⁵ Kultura je podle něj kontextem orientujícím aktéra, kontextem, který musíme popsat, abychom jeho jednání mohli vysvětlit. Zmíněnou metodou hustého popisu se budeme blíže zabývat v kapitole 3.2.4.

Vysvětlení Geertzova pojetí kultury jako objektivního významového kontextu by nebylo úplné, kdybychom ho ještě neuvedli do vztahu se sociálním systémem a sociální strukturou. Geertz o tomto problému mluví takto: "Jedním z užitečnějších způsobů - ale zdaleka ne jediným -, jak rozlišovat mezi kulturou a sociálním systémem, je považovat kulturu za uspořádaný systém významů a symbolů, v jejichž mezích se odehrává sociální interakce; a považovat sociální systém za vzorec sociální interakce samotné."¹⁶⁶ Opět si můžeme všimnout Geertzova chápání kultury jako kontextu, který zároveň tvoří jakési mantinely. Sociální systém pak tvoří již reálné interakce, odehrávající se v tomto kontextu a těchto mezích. Z toho následně plyne, že: "Kultura a sociální struktura jsou pak jen různé abstrakce stejných jevů. Jedna přistupuje k sociálnímu jednání s ohledem na jeho význam pro ty, kteří je konají, druhá k němu přistupuje z hlediska jeho přínosu k fungování určitého sociálního systému."¹⁶⁷ Zde si můžeme povšimnout klasického funkcionalistického pojetí sociální struktury a vlastně i sociálního systému, které Geertz převzal od T. Parsonse, vůči kterému se jinak vymezuje svým důrazem na význam a svými partikularistickými tendencemi.

¹⁶² GEERTZ, C. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.321

¹⁶³ GEERTZ, C., 2000, s.242

¹⁶⁴ srov. GEERTZ, C., 1996, s.44

¹⁶⁵ GEERTZ, C., 2000, s.24

¹⁶⁶ GEERTZ, C., 2000, s.167

Na závěr této kapitoly je nutné připomenout, že Geertzova teorie prošla v průběhu života svého autora důležitým vývojem. Na začátku této kapitoly jsme uvedli, že Geertzovým cílem bylo ustavení nezávislé kulturní teorie. Taková teorie pojímá kulturu jako neredukovatelnou na žádný jiný jev. Jde tedy o zkoumání objektivních symbolických systémů o sobě. A právě takové bylo Geertzovo stanovisko v počátcích jeho teoretizování. Čisté zkoumání nadosobních významových vzorců. S plynoucím časem však začal Geertz objekt svého zkoumání přeformulovávat. Alexander k tomu říká: "Geertz se obrací od analýzy symbolů o sobě k analýze symbolů jako veřejného jednání."¹⁶⁸ Nebo trochu podrobněji: "Geertz se už nezajímá o strukturu symbolických systémů o sobě, ale raději jak, při jejich dané existenci, je aktér používá k porozumění světu. Jeho předmětem, jak oznamuje o něco později, je konstruování ideologií."¹⁶⁹ Je však nutno poznamenat, že pojem ideologie není v tomto výroku užit ve smyslu politickém, nýbrž ve smyslu porozumění světu.

Vidíme tedy, že Geertz nakonec došel od analýzy idealisticky a objektivně pojímané kultury o sobě k projevům této kultury v jednání jednotlivých aktérů, či k jejich používání aktéry, kdy tvrdí, že: "Chování je třeba věnovat pozornost, a to poměrně detailní, neboť právě v toku chování - či přesněji, sociálního jednání, - nacházejí kulturní formy své vyjádření."¹⁷⁰ V konečném důsledku jde o podobné zaměření na zkoumání jednání, jako jsme měli možnost vidět například u Meada či Blumera, ovšem s radikálně odlišným předpokladem o povaze kultury. Nyní si přiblížíme další důležitou vlastnost Geertzovy teorie - partikularismus.

3.2.3. Partikularismus

V problematice partikularismu jde o to, zda je daný autor toho názoru, že konkrétní historické předměty zkoumání jsou důležité samy o sobě, nebo jsou to jen případy, které můžeme využít pro zobecnění. Zatímco o autorovi příklánějícím se k prvnímu, můžeme říci, že je partikularisticky orientován, autor příklánějící se k druhému je orientován univerzalisticky.

Vyvstává tedy otázka, mezi které autory Geertz patří. Nejpodrobnější výrok na toto téma můžeme nalézt v Geertzově knize *After the fact*: "Problém s takovým ne-nesmyslným přístupem k věcem, přístupem, který extrahuje obecné z konkrétního a poté odsouvá konkrétní stranou jako detail, ilustraci, pozadí, nebo podmínku, je, že nás nechává bezradné vůči rozdílům, které potřebujeme zkoumat. Buď je asimilujeme do systému abstraktních subtypů, u

¹⁶⁷ GEERTZ, C., 2000, s.168

¹⁶⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, s.321

¹⁶⁹ ALEXANDER, J.C., 1987, s.321

kterých hrozí, že jejich počet není omezen, (...) nebo je považujeme za povrchní lokální zabarvení hlubších univerzálních forem, nebo je pouze ignorujeme jako okolní hluk - vnější rušení čitelného signálu. A vskutku, tento přístup věci zjednodušuje. Je ovšem méně jisté, zda je objasňuje."¹⁷¹ Je vidět, že Geertz má rozhodně vůči přístupu, jenž odsouvá stranou konkrétní, jako příslovečný žebřík, který odhazujeme, jakmile se po něm dostaneme do výšin obecnosti, výhrady. Je jasné, že obecné pro něj nemá takovou explanační hodnotu jako partikulární. Proto se vždy snaží při formulaci svých závěrů zůstat v kontextu dané kultury.

Geertz ovšem také připouští, že "...určité vzorce a určité vztahy mezi vzorci se od společnosti ke společnosti opakují."¹⁷² Tedy, že lze vyabstrahovat tvrzení, která budou pro různé společnosti stejná. To by nám podle něj mělo usnadnit práci při analýze vztahů a vzorců v jednotlivých kulturách. Jak je ale možné, že podle jinak spíše partikularisticky zaměřeného Geertze takováto obecná tvrzení mohou existovat? Geertz v této otázce opět těží z funkcionalismu. Vypůjčuje si z něj myšlenku, univerzálních existenciálních potřeb.¹⁷³ Protože tyto potřeby jsou všudypřítomné, musí na ně každá kultura, i když svým jedinečným způsobem, reagovat. Dostáváme tak jakousi elementární formu univerzální struktury, kterou Geertz i přes svůj partikularistický postoj připouští.

3.2.3.1. Idiografické pojetí vědy

Se zaměřením na partikulární historickou skutečnost souvisí také pojetí vědy nazývané idiografické. Toto pojetí se vymezuje vůči nomotetickému. Zatímco nomotetické pojetí vědy se snaží odhalit obecné univerzální zákonitosti, idiografické pojetí vědy naopak zkoumá konkrétní historickou skutečnost, přičemž používá méně abstraktní pojmy a místo objevování zákonitostí si klade za cíl popis. Nyní se pokusíme najít Geertzovu pozici mezi těmito dvěma póly tím, že projdeme několik jeho výroků namířených právě na povahu vědy.

Například o projektu vědy, který měl vytvořit takové vědění, které by umožnilo kontrolovat procesy v komplexních západních společnostech Geertz mluví takto: "Tento projekt, jak vyšlo najevo, podkopával ve svém vlastním úspěchu (...) každé očekávání, že věda by v této oblasti mohla znamenat to samé co pro Harveyho nebo Pasteura..."¹⁷⁴ Je nutné dodat, že takový přístup k vědě se pojí právě s nomotetickým postojem. V závěru knihy *After the fact*

¹⁷⁰ GEERTZ, C., 2000, s.28

¹⁷¹ GEERTZ, C., 1996, s.40

¹⁷² GEERTZ, C., 2000, s.402

¹⁷³ srov. GEERTZ, C., 2000, s.402

¹⁷⁴ GEERTZ, C., 1996, s.104

můžeme dále vidět, jak se Geertz explicitně vymezuje vůči pozitivistické vědě s tím, že se raději označuje za post-pozitivistu.¹⁷⁵ Dále, Geertzův názor na to, co antropologie produkuje, je, že jsou to jen systémy diskurzu, ne přímá realita.¹⁷⁶ A konečně tento autor také tvrdí, že predikce ani formulace obecných zákonů nejsou možné.¹⁷⁷

Je tedy jasné, že Geertz rozhodně nebude mít blízko k nomotetickému pojetí vědy. Jeho postoj charakterizuje spíše idiografická tendence. Tu můžeme hledat například v tomto výroku: "Základním úkolem interpretativní antropologie není zodpovědět naše nejhlubší otázky, ale umožnit nám přístup k odpovědím, jež podali druzí..."¹⁷⁸ Jde mu tedy spíše o popis a porozumění, než o univerzální zákonitosti. A tak kdyby měl Geertz shrnout své pojetí antropologie jako vědy, asi by to udělal následovně: "Antropologie, nebo alespoň interpretativní antropologie, je věda, jejíž postup je charakterizován spíše třibením diskuze, než zdokonalováním konsenzu. To, co se zlepšuje, je přesnost, s níž se navzájem rozčilujeme."¹⁷⁹

3.2.4. Zhuštěný popis

Nyní si podrobněji projdeme Geertzovo vlastní pojetí etnografie a jeho metodu, kterou nazval zhuštěný popis. Nejprve ale k pojetí etnografie jako takové. Geertz tvrdí, že "Etnografický popis má tři charakteristické rysy: je interpretativní; to co interpretuje, je proud sociální rozmluvy; a toto interpretování spočívá ve snaze zachránit to, co se v této rozmluvě říká, před zánikem v okamžiku vyřčení a fixovat to v takové formě, abychom se k tomu mohli později vrátit."¹⁸⁰ Nebo jinými slovy: "Etnograf píše sociální rozmluvu; *zapisuje ji*."¹⁸¹ Můžeme tedy vidět, že cílem etnografie je popis. Není to však ale obyčejný popis vnějších pozorovatelných charakteristik, ale interpretativní popis, popis, který fixuje obsah, tedy myšlenku či záměr.¹⁸² Je to popis symbolické dimenze sociálního jednání, který ho interpretuje. Zůstaneme-li u metafory zápisu, můžeme přirovnat Geertzovu kulturní analýzu k pronikání do literárního textu.¹⁸³ A to je právě moment, ve kterém tento autor staví na hermeneutické tradici.

¹⁷⁵ srov. GEERTZ, C., 1996, s.167/168

¹⁷⁶ srov. GEERTZ, C., 1996, s.19

¹⁷⁷ srov. GEERTZ, C., 1996, s.166

¹⁷⁸ GEERTZ, C., 2000, s.42

¹⁷⁹ GEERTZ, C., 2000, s.41

¹⁸⁰ GEERTZ, C., 2000, s.31

¹⁸¹ GEERTZ, C., 2000, s.30

¹⁸² srov. GEERTZ, C., 2000, s.30

¹⁸³ srov. GEERTZ, C., 2000, s.495

Jakousi jednotkou sociálního jednání, které má význam, je u Geertze, stejně tak jako u Meada, gesto.¹⁸⁴ Je nutné zmínit, že Geertz nemá v rámci kulturní analýzy v úmyslu zkoumat jeho ontologickou povahu. Podle něj je totiž jedno jaký ontologický status gestu přisoudíme, důležitý je jeho význam.¹⁸⁵ Kulturní analýza se zakládá na popisu těchto jednotek. Opět ale musí být zdůrazněno, že je to popis interpretační: "Ale vede to k představě antropologického výzkumu jako mnohem více pozorovací, než interpretační činnosti, jakou ve skutečnosti je."¹⁸⁶ Jde o interpretační popis, zachycující význam sociálního jednání, jinými slovy zápis, který obsahuje aktérovu myšlenku, záměr.

Pokud bychom chtěli předchozí shrnout Geertzovými slovy, můžeme použít následující výrok: "Analýza tedy spočívá ve třídění významových struktur - které Ryle nazýval ustavenými kódy, což je trochu zavádějící výraz, neboť navozuje představu, že práce antropologa se podobá práci šifřanta, zatímco se mnohem více podobá práci literárního kritika - a v určování jejich sociálních příčin a významu."¹⁸⁷ Jak již bylo řečeno, jde o popis, zachycující symbolickou rovinu jednání. Geertz proto rozlišuje dva druhy popisu - popis zředěný a popis zhuštěný. Zředěný popis podle něj zachycuje jen vnějšně pozorovatelné prvky. Naproti tomu zhuštěný popis zachycuje významy, záměry, myšlenky, tedy symbolickou rovinu. Geertz tento rozdíl podává následovně: "Ale jde o to, že mezi tím, co Ryle nazývá zředěným popisem toho, co nacvičující (...) dělá, a zhuštěným popisem toho, co dělá, spočívá cíl etnografie: rozvrstvená hierarchie významových struktur, v jejímž rámci dochází k produkci, vnímání a interpretování..."¹⁸⁸ Zhuštěný popis je pro Geertze jedinou přijatelnou metodou a někdy tento autor dokonce zachází tak daleko že tento druh popisu s etnografií ztotožňuje.¹⁸⁹ Z toho mu následně vychází jeho osobité pojetí etnografie: "Dělat etnografii je jako číst (ve smyslu "konstruovat čtení") rukopis - cizí, vybledlý, plný nejasností, nesrozumitelností, podezřelých oprav a tendenčních poznámek, ale psaný nikoliv konvenčními grafickými symboly fonémů, nýbrž letnými příklady utvářeného chování."¹⁹⁰

Pokud bychom se ptali po cíli, který má kulturní analýza v Geertzově pojetí splnit, mohli bychom si odpovědět následujícím způsobem: "Veškerým cílem sémiotického přístupu ke kultuře je, jak jsem řekl, pomoci získat nám přístup ke konceptuálnímu světu, v němž žijí

¹⁸⁴ srov. GEERTZ, C., 2000, s.16

¹⁸⁵ srov. GEERTZ, C., 2000, s.20/21

¹⁸⁶ GEERTZ, C., 2000, s.19

¹⁸⁷ GEERTZ, C., 2000, s.19

¹⁸⁸ GEERTZ, C., 2000, s.17

¹⁸⁹ srov. GEERTZ, C. 2000, s.20

¹⁹⁰ GEERTZ, C. 2000, s.20

naše subjekty, abychom s nimi mohli, v jakémisi rozšířeném smyslu slova konverzovat."¹⁹¹ Jinými slovy chce Geertz těmto subjektům porozumět. Můžeme zde vidět jak Geertz v této oblasti uplatňuje hermeneutický koncept intersubjektivního porozumění. Jeho přístup však není čistě hermeneutický a i když se zabývá převážně symbolickou rovinou, uznává existenci i důležitost ostatních rovin. Geertz se pak snaží svoji teorii na tyto roviny napojit: "Antropologické zkoumání náboženství je tedy dvoufázová operace: nejprve analýza významového systému vtěleného do symbolů, které vytvářejí vlastní náboženství, a potom uvádění tohoto systému do spojitosti se sociálně-strukturálními a psychickými procesy."¹⁹² I když tedy Geertz požadoval svébytnou kulturní teorii, protože byl toho názoru, že kultura se nedá redukovat na ostatní, ať už psychologické, ekonomické či politické aspekty, zároveň uznával, že kulturní analýza by měla jít ruku v ruce s analýzami těchto ostatních rovin.

Tak jako jsme vymezili v popisu Geertzovy teorie kultury rozdíl, který je podle něj mezi kulturou a sociálním systémem, musíme nyní vymezit rozdíl mezi kulturním jednáním a sociálními událostmi s ohledem na probíranou metodu. Podle Alexandra rozlišuje Geertz mezi zmíněnými kategoriemi následovně: "Trvá na tom, že "kulturní jednání ... jsou sociální události," a dodává, že "ale nejsou úplně tatáž věc." Myslí tím to, že "symbolická dimeze sociálních událostí je, stejně jako psychologická, sama o sobě teoreticky abstrahovatelná z těchto událostí jako empirických totalit."¹⁹³ Geertz si tedy myslí, že všechny dimenze analýzy jsou sjednoceny v jedné empirické totalitě, nebo, převrátíme-li tento výrok, že z jedné empirické skutečnosti můžeme abstrahovat psychologické, sociální či kulturní analýzy. Proto je tato skutečnost totální - obsahuje v sobě všechny dimenze, ty následně rozlišuje a zkoumá až pozorovatel. V souhrnu nám tedy z tohoto tvrzení vychází, že: "Dělat kulturní analýzu pak neznamená postavit kulturu a společnost proti sobě, ale abstrahovat jednu [TK:kulturní] dimenzi pro potřeby analýzy."¹⁹⁴ Znovu je třeba připomenout, že Geertz se rezolutně stavěl proti symbolickému redukcionismu, tedy redukování kultury na souhrn aspektů jiných (např. psychologických nebo sociálních) dimenzí.¹⁹⁵

Geertzova kulturní analýza je ztotožnitelná s jakousi formou systematické interpretace zaměřující se na význam sociálního jednání a jejímž cílem je intersubjektivní porozumění. Tato interpretace se však vždy odehrává až zpětně, je to reflexe uplynulých událostí a dal by se

¹⁹¹ GEERTZ, C., 2000, s.35/36

¹⁹² GEERTZ, C., 2000, s.144

¹⁹³ ALEXANDER, J.C., 1987, s.305

¹⁹⁴ ALEXANDER, J.C., 1987, s.306

¹⁹⁵ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.308

tak pro ni použít výraz ex-post interpretace.¹⁹⁶ Samotný Geertz k tomu, když se snaží osvětlit název své knihy *After the fact*, dodává: "Po skutečnosti (After the fact), ex post, za životem vlekoucí se obecná vlastnost vědomí - napřed výskyt, formulace později - se v antropologii objevuje jako pokračující snaha vytvořit systémy diskurzu, které by mohly víceméně držet krok s tím, co se snad děje."¹⁹⁷

¹⁹⁶ srov. GEERTZ, C., 1996, s.167

¹⁹⁷ GEERTZ, C., 1996, s.19

4. Srovnání metodologických východisek

V této kapitole se budeme podrobněji věnovat srovnání metodologických východisek H. Blumera a C. Geertze, které jsme se jednotlivě snažili načrtnout v předchozích kapitolách. Při tomto srovnávání se budeme postupně tematicky zaměřovat na vztah k objektu výzkumu, objekt interpretace, techniky zkoumání a problém zobecnění.

4.1. Vztah sociolog či antropolog a objekt výzkumu

Problematika vztahu výzkumníka a objektu jeho výzkumu se týká především způsobu, jakým výzkumník k tomuto objektu přistupuje. V následujících kapitolách si ukážeme, jaký způsob přístupu Blumer i Geertz volí a vůči kterému se naopak vymezují.

4.1.1. Porozumění (verstehen)

Herbert Blumer i Clifford Geertz vycházejí ve svém přístupu k objektu výzkumu z tradice, která je někdy označována jako verstehen nebo zúčastněná introspekce. Jak slovo verstehen napovídá, jedná se o tradici, kterou silně ovlivnil německý sociolog Max Weber. Ten je často považován za zakladatele tohoto směru - rozumějící sociologie.

Vezměme si napřed C. Geertze. Tomu byl koncept verstehen zprostředkován hermeneutickou tradicí. Jak se můžeme dočíst u Hammersleyho, i Dilthey se zabýval způsobem, kterým by mohl získat porozumění myšlenkám, pocitům, touhám apod. Dilthey je pak toho názoru, že: "Toho je dosaženo procesem verstehen, ve kterém z naší zkušenosti vybíráme představy a domněnky, ze kterých tyto vyjádření a chování, které zkoumáme, vzešlo."¹⁹⁸ Můžeme tak (při značném zjednodušení) vidět linii, která se táhne od Webera přes Diltheye až ke Geertzovi. Geertz se dokonce ve své eseji *Zhuštěný popis* přímo hlásí k odkazu tohoto, dnes již klasického myslitele: "Domníváje se, společně s Maxem Weberem, že člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo, považují kulturu za tyto pavučiny a její analýzu, tudíž nikoliv za experimentální vědu pátrající po zákonu, nýbrž za vědu interpretativní, pátrající po významu. To, co hledám, je vysvětlení, interpretuji sociální projevy, jež jsou na povrchu záhadné."¹⁹⁹ V tomto výroku však také ale můžeme vidět odklon od Weberova myšlení. Zatímco Geertz, jak už víme prosazuje interpretativní, idiografickou

¹⁹⁸ HAMMERSLEY, M., 1989, s.27

¹⁹⁹ GEERTZ, C., 2000, s.15

formu vědy, Weber zastával spíše nomotetické stanovisko. Jeho cílem bylo vybudovat objektivní vědu o subjektivním.²⁰⁰ Této tendenci je, dle mého názoru, blíže Blumer, jenž, jak jsme si řekli, ve své disertaci pracoval s nomotetickým pojetím vědy. V této kombinaci postojů - verstehen jako způsob přístupu k objektu a nomotetické pojetí vědy však spočívá jisté napětí. Verstehen totiž mimo jiné implikuje subjektivní interpretaci objektu. Tato implikace se ale neshoduje s požadavkem objektivní metody, vyvstávající z nomotetického pojetí vědy. Weber proto "Uznával, že můžeme porozumět většině lidského jednání, ve smyslu dát mu hodnověrný význam. Nicméně, považoval možnost mnoha z těchto interpretací nárokovat si vědění jako omezenou ve srovnání s pozorováním fyzikálních vědců."²⁰¹ Weber se snažil tento rozpor vyřešit tak, že tvrdil, že zdrojem generalizací není jen nomotetická věda, ale i "naše obecná zkušenost a znalost sociálního světa."²⁰² Rozšířil tedy zdroje vědění o tuto obecnou zkušenost porozumění stejně jako to dělá Hammersley, když odděluje verstehen a vědu. Velice podobnou tendenci můžeme vidět také u Blumera, když se zamýšlí nad tím, jestli je koncept verstehen vůbec vědecký.²⁰³ Nakonec ho podle něj musíme přijmout a opustit nomotetické pojetí sociální vědy, protože to je jediná metoda, která je k popisu sociální reality vhodná.

Vidíme tedy, že na koncept verstehen lze systematicky navázat jen s idiografickým pojetím vědy. A to je přesně to, co Geertz a Blumer udělali. Sdíleli způsob, kterým by se mělo přistupovat k objektu. Pro oba tyto autory to bylo verstehen, objektu je tedy podle nich nutné kvalitativně porozumět a to prostřednictvím subjektivní interpretace. Co se týče konceptu vědy, ve kterém by mělo být verstehen zasazeno, vidíme, že i když Blumer ve své disertaci částečně inklinoval k nomotetickému pojetí, skrze verstehen se dostal ke stejnému názoru na pojetí vědy jako Geertz, tedy k idiografickému.

4.1.2. Odmítnutí účastnické epistemologie

Z předchozí kapitoly je tedy jasné, že Geertz i Blumer chtěli jednání aktéra porozumět weberovským způsobem. Musíme ovšem tento druh porozumění odlišit od toho, které Fay nazývá účastnická epistemologie.²⁰⁴ Zastánci tohoto směru totiž tvrdí, že abychom mohli porozumět jednání daného aktéra, musíme prožívat to co on. Jinými slovy musíme se nacházet na jeho pozici. A to si Geertz s Blumerem pravděpodobně nemysleli, i když některé výroky

²⁰⁰ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.39

²⁰¹ HAMMERSLEY, M., 1989, s.39

²⁰² HAMMERSLEY, M., 1989, s.39

²⁰³ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.141

²⁰⁴ srov. FAY, B., 2002, s.21

toho druhého by k takové interpretaci mohly svádět. Blumer se totiž občas k tomuto tématu vyjadřuje následovně: "...ve zkratce, [TK:výzkumník] by musel převzít roli aktéra a vidět svět z jeho perspektivy."²⁰⁵ nebo "Aby zachytil proces [TK:interpretace], badatel musí převzít roli aktéra, jehož chování studuje."²⁰⁶ Rozhodující je však výrok o testování a revizi pojmů: "Část takového testování a revize bude pocházet z přímého pozorování a z toho, co mu informátoři řeknou, ale protože jeho úkol také zahrnuje zkoumání oblastí, které nejsou jeho informátorům známy, měl by vytrvale rozvíjet připravenost pohlížet na oblasti, které studuje, z nových perspektiv."²⁰⁷ Podle Blumera by tedy výzkumník měl rozumět významu jednání více než aktér. To se zásadně neshoduje s konceptem účastnické epistemologie, která implikuje pouze stejnou znalost významu jednání jakou má aktér. Můžeme dovozovat, že předchozími výroky o převzetí role aktéra měl Blumer na mysli to, aby výzkumník používal empatii.

U Geertze je situace podobná. Už v hermeneutické tradici se objevují výroky jako například: "'Úkolem je," tvrdil Schleiermacher, porozumět diskurzu "lépe než jeho tvůrce."²⁰⁸ Stejně tak jako u Blumera jde tedy o to, porozumět významu jednání lépe, než mu rozumí samotný aktér. Kromě toho je podle Geertze mezi výzkumníkem a jeho objektem určitá interpretační bariéra, která do jisté míry zabraňuje tomu, aby význam přikládáný aktérem a význam přikládáný výzkumníkem naprosto splývali. Konkrétní vyjádření najdeme v tomto výroku: "Úvahy stavíme na dostupných dojmech, kulturním vybavení, které je dostupné. Ale jako u kteréhokoliv vybavení, které je použito k tomuto úkolu; hodnota přidána, ne extrahována."²⁰⁹ Nelze se tedy dostat přímo k aktérovi bez jakéhokoliv zprostředkování, natož pak zaujmout jeho pozici a sdílet jeho zkušenost. Podle Geertze vždy interpretujeme.

²⁰⁵ BLUMER, H., 1969, s.73

²⁰⁶ BLUMER, H., 1969, s.86

²⁰⁷ BLUMER, H., 1969, s.41

²⁰⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, s.294

²⁰⁹ GEERTZ, C., 1996, s.3

4.2. Objekt interpretace

V této kapitole se budeme zabývat tím, jak oba autoři vnímají objekt svého zkoumání. Budeme se snažit na základě předchozího výkladu teorií obou autorů ukázat, jakou povahu tyto objekty mají a jaký je mezi oběma pojetími rozdíl.

4.2.1. C. Geertz - situace

Z předchozí diskuze Geertzovy teorie již víme, že se zakládá na hermeneutických východiscích. Pokud se tedy ptáme, co je pro Geertze objektem zkoumání, musíme nejdříve odpovědět na otázku, co je objektem zkoumání v hermeneutické tradici. V zodpovězení této otázky nám může pomoci Alexander, jenž tvrdí, že hermeneutická tradice se snaží porozumět "...ne autorovi, ale textu."²¹⁰ nebo slovy samotného Ricoeura: "Co říká text, je teď důležitější, než co zamýšlel autor."²¹¹ Mohlo by se tak zdát, že hermeneutika nám nakonec neposkytuje přímou interpretaci záměrů aktéra, nýbrž jen interpretaci zprostředkovanou jeho produkty. Autoři hermeneutické tradice by však s tímto tvrzením těžko souhlasili. Jejich teorie totiž vychází z předpokladu, že diskurz, který aktér užívá, splývá s jeho záměry. Opět slovy Ricoeura: "Subjektivní záměr mluvícího subjektu a význam diskurzu se překrývají takovým způsobem, že rozumět tomu, co míní mluvčí, je stejné jako rozumět tomu, jaký je význam jeho diskurzu."²¹² Ricoeur se tedy domnívá, že pokud porozumíme diskurzu, porozumíme aktérovi samotnému. Zde se nabízí již zodpovězená otázka: jak nejlépe zachytit diskurz, abychom mu mohli porozumět? Odpovědí je samozřejmě: psaním, neboli fixací do textu - objektivního materiálu, který můžeme zkoumat.

Můžeme si všimnout, že tam, kde hermeneutická tradice předpokládá objektivní diskurz, by Geertz pravděpodobně mluvil o objektivní kultuře. Obojí vlastně vyjadřuje jediné - sdílené vzorce významu. Geertzův přístup k objektu zkoumání pak byl takový, že se snažil aplikovat podobnou fixaci na sociální jednání aktéra. Toto jednání bylo podle něj totiž nutné zachytit (interpretací) také v podobě statického materiálu, který bychom mohli využívat k dalším, pozdějším interpretacím. Jako spojnicí mezi Geertzem a Ricoeurem tak můžeme považovat následující výrok: "Smysluplné jednání je objektem pro vědu pouze pod podmínkou

²¹⁰ ALEXANDER, J.C., 1987, s.294

²¹¹ RICOEUR, P. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.296

²¹² RICOEUR, P. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.295

objektifikace srovnatelné s fixací diskurzu psaním.²¹³ Geertz má v úmyslu tuto fixaci provést svou metodou zhuštěného popisu. Co se Geertz snaží fixovat, je uzavřená situace, kterou můžeme rozklíčovat pomocí porozumění objektivním vzorcům významu. V tom spočívá zhuštěný popis. Nebo jinými slovy, je to snaha interpretací zachytit významový obsah události. Ve výsledku tak dostáváme, že objektem zkoumání je pro Geertze sice jednání, ale data získáváme přezkoumáváním událostí.²¹⁴ Objektem je tak jednání staticky fixované v situaci.

4.2.2. H. Blumer - interakce

Předmětem zkoumání pro H. Blumera je také jednání. Můžeme si to doložit například výrokem: "...lidské skupiny nebo společnosti existují v jednání a musí být nahlíženy z hlediska jednání."²¹⁵ Ovšem toto jednání rozhodně není fixované a už vůbec ne statické. Když se Blumer vyjadřuje o povaze společnosti, často používá slova jako "dynamický", či "nestrukturovaný".²¹⁶ Souvisí to s faktem, že kultura pro něj není objektivně daná. Právě naopak, jak už víme, je vytvářena v interakci. Slovy Blumera: "Kultura jako pojem, ať už definovaná jako zvyk, tradice, norma, hodnota, pravidla, nebo podobně, je zřejmě odvozená z lidského jednání."²¹⁷ Z toho vyplývá, že podle něj nemůžeme použít předem daný vzorec sdílených významů pro analýzu sociálního jednání tak, jak to navrhuje Geertz. Analýzu musíme začít u opačného konce, tedy u dynamické interakce. Z té totiž vyplývá vše ostatní.

Namísto objektivní kultury tak máme v Blumerově pojetí subjektivní kulturu, namísto fixace zhuštěným popisem flexibilní metody schopné se přizpůsobit fluidní povaze sociální reality a konečně, namísto statické, fixované situace rozklíčovatelnou pomocí sdílených vzorců významu máme u Blumera dynamickou interakci konstituující význam - ta je pro něj objektem zkoumání.

Nakonec bychom tento rozdíl mohli uchopit ještě trochu jiným způsobem, a to tak, že zdůrazníme, že účelem Blumerova naturalistického zkoumání bylo popsat, jak v interakci vzniká skupina, zatímco účelem Geertzova zhuštěného popisu bylo vyznat se v dané situaci.

²¹³ RICOEUR, P. in ALEXANDER, J.C., 1987, s.296

²¹⁴ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.327

²¹⁵ BLUMER H., 1969, s.6

²¹⁶ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.221,222

²¹⁷ BLUMER H., 1969, s.6

4.3. Techniky zkoumání

V této kapitole budeme srovnávat techniky zkoumání, kterými oba autoři přistupují k výše diskutovanému objektu zkoumání. Ukážeme si, jaký je rozdíl, mezi Blumerovými postupy explorace a inspekce a Geertzovým zhuštěným popisem, nebo také to, co mají tyto metody společného.

4.3.1. H. Blumer - explorace, inspekce

Připomeňme si stručně, v čem spočívají Blumerovy metody explorace a inspekce. V průběhu explorace musí výzkumník získat přímou zkušenost s oblastí sociálního života, kterou zkoumá. Je nutno zdůraznit, že tato zkušenost musí být ničím nezprostředkovaná a neovlivněná (např. předpoklady výzkumníka, definičními pojmy), musí to být opravdu zkušenost z první ruky - jedině tak se podle Blumera zvýší validita prováděného výzkumu. Dále do této fáze patří sběr dat. Ten se realizuje konkrétní technikou, kterou výzkumník zvolí až na základě své zkušenosti. Technika může být uplatněna jakákoliv, která je eticky přípustná. Výsledkem explorace je tedy obeznámenost výzkumníka s oblastí jeho výzkumu a nasbíraná data pro pozdější analýzu. Ta se provádí ve fázi inspekce. Podle Blumera se v průběhu analýzy dat musí co nejpřesněji vymezit analytické elementy (jež jsou svázané se svými empirickými případy) a vztahy mezi nimi. Z takto provedené analýzy pak vyvstávají zcitlivující pojmy, které jsou těsně navázány na empirickou realitu.

4.3.2. C. Geertz - zhuštěný popis a srovnání

Zrekapitulujme, že Geertzova metoda zhuštěného popisu je metodou interpretativní, snažící se zachytit obsahy situací výkladem, který je založen na znalosti sdílených vzorců významu. Jako antropolog získával Geertz svá data přímo v terénu, přímou zkušeností s oblastí sociálního života, který zkoumal.²¹⁸ A i když se ve svých esejích nijak explicitně nevyjadřuje k metodám sběru dat, můžeme předpokládat, že by s Blumerovým důrazem na zkušenost z první ruky souhlasil. Také Blumerova otevřenost vůči různým technikám sběru dat by Geertzovi pravděpodobně nebyla cizí. Můžeme se tedy domnívat, že Geertz by proti fázi výzkumu, kterou Blumer charakterizuje jako exploraci, nic zásadního nenamítal.

²¹⁸ srov. GEERTZ, C., 2000, s.514

Co ovšem zavádí mezi tyto dva autory rozdíl je způsob, jakým s takto získanými daty, či zkušenostmi nakládají a za co je považují. Zatímco Blumer, jak jsme viděli, popisuje podrobně postup, kterým by měla být provedena analýza dat (inspekce), Geertz se jednoduše odvolává na pojem interpretace, tedy na proces fixace významových struktur v jednání a tím se jeho návod na analýzu vyčerpává. Zbytek nechává na invenci každého výzkumníka. Blumer o interpretaci ve svém schématu zkoumání nemluví, a proto je možno položit otázku, zda se sociolog ve svém výzkumu blíží empirické realitě (pohledu aktéra na svět), nebo zda dosahuje pouze jedné z možných interpretací. Blumer ovšem na některých místech tvrdí, že je nutné dosáhnout stejného náhledu na realitu, jaký má aktér.²¹⁹ Toto stanovisko jsme výše nazvali metodologickým realismem.

Geertz se naproti tomu ve svém popisu analýzy na interpretaci zaměřuje. Z toho také vychází jeho názor, že věda se vyvíjí spíše "tříbením diskuze"²²⁰ a ne zvyšováním kvality a preciznosti pojmů (ve smyslu návaznosti na empirickou realitu). Mohlo by se zdát, že Geertz inklinuje k určitému druhu interpretačního solipsismu. Tento autor se však domnívá, aniž by tím chtěl vyjádřit jakkoliv realistický postoj, že systémy antropologického diskurzu "by mohly víceméně držet krok s tím, co se snad děje."²²¹

²¹⁹ srov. BLUMER, H., 1969, s.73,74

²²⁰ srov. GEERTZ, C., 2000, s.41

²²¹ GEERTZ, C., 1996, s.19

4.4. Problém zobecnění

V rámci této kapitoly se budeme zabývat možností zobecnění, jež byla při diskuzi pojetí vědy a zacházení s daty naznačena již v minulých kapitolách. Oba autoři se v tomto ohledu ostře odlišují. Pokusíme se rozdíly, jež tuto odlišnost zakládají podrobněji charakterizovat.

4.4.1. H. Blumer - induktivní zobecnění

Připomeňme si, jaký rozpor Blumer při formulaci svého pojetí vědy překonává. Na jedné straně podle Hammersleyho "Blumer líčí vědu v kontrastu k historické metodě, jako uchopující to, co nazývá kontinuální heterogenitou reality a hledající to, co je homogenní, pátrající po kauzálních vztazích, ve kterých jeden faktor nevyhnutelně produkuje jiný."²²² Na straně druhé stojí sociální realita, která "...se neprojevuje deterministickými vztahy, sociální jevy nezapadají hladce do kategorií vykazujících společné vlastnosti, ale jen do volněji definovaných pravděpodobnostních seskupení."²²³ K tomu si můžeme přičíst do značné míry subjektivní verstehen jako jedinou vhodnou metodu pro přístupu k sociální realitě. Ve výsledku tak u Blumera dostáváme odklon od nomotetického k idiografickému pojetí vědy. Nemůžeme ovšem říct, že by toto pojetí bylo čistě idiografické. Blumer si i ve svém pozdějším díle například ponechává názor, že vědecké pojmy by měly dohromady tvořit koherentní celek²²⁴, nebo že cílem vědy je kontrola jevů (samozřejmě s porozuměním).²²⁵ Můžeme se tedy domnívat, že tvrzení - věda je systematické vědění - u Blumera do jisté míry platí v celém jeho díle.

Jak již bylo řečeno, Blumer chce svým zkoumáním vytvářet zcitlivující koncepty. Koncepty, které nenarušují naši vnímavost vůči rozmanitým sociálním jevům, a které nám pouze napovídají, kterým směrem se máme dívat. I když si tedy myslel, že definiční pojmy přírodních věd by byly v prostředí věd sociálních kontraproduktivní, pořád měl v úmyslu, narozdíl od Geertze, jak uvidíme později, vytvářet určitý druh teorie pomocí pojmů zcitlivujících. Ty jsou, jako všechny pojmy, konstituovány v procesu abstrakce. Blumer tak připouští zobecnění empirického materiálu, který máme k dispozici. Aby se však toto zobecňování nestalo odtrženým od empirické reality, připomíná Blumer, že musí být vždy

²²² HAMMERSLEY, M., 1989, s.138

²²³ HAMMERSLEY, M., 1989, s.192

²²⁴ srov. BLUMER, H., 1969, s. 162

opřeno o empirická data.²²⁶ Chce se tím vyhnout deduktivnímu vývoji teorie osamostatněné od empirické reality. Je již tedy zřejmé, že tento autor má na mysli induktivní zobecňování pevně svázané se svým empirickým podkladem. Jako konkrétnější postup zobecňování v Blumerově pojetí, uvádí Hammersley následující: "Klíčem k vědecké analýze je nejprve zkoumání jednoduchých případů jasně náležejících do dané třídy a jejich využití k snadnějšímu porozumění komplexnějších případů později."²²⁷ Avšak musíme mít stále na paměti to, že přesnost tříd objektů není v sociálních vědách tak vysoká jako v těch přírodních.²²⁸ Proto jsou podle Blumera tyto třídy definovány jen pravděpodobnostně.

4.4.2. C. Geertz - partikularismus, interpretace interpretace

Alexander tvrdí, že Geertz uvažuje o vědeckém vědění takto: "Podoba vědění je vždy nevyhnutelně lokální, neoddělitelná od svých prostředků a vtělení."²²⁹ Pro tohoto autora jsou veškerá vědecká zjištění natolik svázaná se svými reprezentacemi, že zobecnění, je-li vůbec možné, je velice omezeno. Samotný Geertz k tomu říká následující: "Toto je první podmínka kulturní teorie: není svým vlastním pánem. Jelikož je neoddělitelná od bezprostředností, které prezentuje zhuštěný popis, je její svoboda vytvářet se podle své vlastní logiky poněkud omezená. Ta zobecnění, která se jí podaří učinit, vycházejí z jemnosti rozlišení, která činí, nikoliv z rozletů abstraktního uvažování."²³⁰ Podobnou linii uvažování bychom mohli u Blumera najít v jeho důrazu na indukci, respektive odporu k deduktivnímu samovytváření teorie. Podle mého názoru by však ale Blumer nešel tak daleko, aby tvrdil, že zobecnění není možné.

Pro Geertze spočívá kumulace vědeckého vědění v procesu interpretace již vytvořených interpretací.²³¹ "Stručně řečeno, antropologické spisy jsou samy o sobě interpretace, a to ještě druhého a třetího řádu."²³² Věda podle něj není žádný koherentní systém vědění, právě naopak: "...kulturní analýza se tříští do nespojitě, ale logicky souvislé posloupnosti čím dál tím odvážnějších výpadů."²³³ Zde můžeme najít přímý explicitní rozpor mezi Blumerem, který je toho názoru, že vyabstrahované vědecké pojmy by měly tvořit koherentní celek a Geertzem,

²²⁵ srov. BLUMER, H., 1969, s. 170

²²⁶ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.142

²²⁷ HAMMERSLEY, M., 1989, s.143

²²⁸ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.192

²²⁹ ALEXANDER, J.C., 1987, s.328

²³⁰ GEERTZ, C., 2000, s.36

²³¹ srov. GEERTZ, C., 2000, s.19

²³² GEERTZ, C., 2000, s.26

²³³ GEERTZ, C., 2000, s.36

který tvrdí, že "nic není tak koherentní jako přelud paranoika či příběh podvodníka."²³⁴ Geertzovým cílem není "...zobecnovat napříč příklady, nýbrž zobecnovat přímo v nich."²³⁵ A jak sám říká, proces jeho výzkumu připomíná spíše diagnostikování, než formulaci obecně platných zákonů.²³⁶

V průběhu času však Geertz své stanovisko ještě více zradikalizoval. Jak jsme viděli výše, ve svém dřívějším teoretizování připouštěl, že byť jakkoliv omezená, určitá možnost zobecnění je možná. Podle Alexandra však ale později došel k závěru, že "Teorie je nemožná."²³⁷ nebo jinými slovy: "Cílem kulturní analýzy teď musí být interpretace, ne teorie."²³⁸ Geertz tak jednoznačně tvrdí, že výsledkem jeho kulturní analýzy by měl být popis, ne zobecnění.²³⁹ To kontrastuje s Blumerovým pojetím vědy vystavěné na systému vyabstrahovaných zcitlivujících pojmů pevně svázaných s empirickou realitou.

²³⁴ GEERTZ, C., 2000, s.28

²³⁵ GEERTZ, C., 2000, s.37

²³⁶ srov. GEERTZ, C., 2000, s.37

²³⁷ ALEXANDER, J.C., 1987, s.328

²³⁸ ALEXANDER, J.C., 1987, s.328

²³⁹ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.328

5. Závěr: vyjádření rozdílů mezi oběma autory

V této závěrečné kapitole se zaměříme na shrnutí rozdílů mezi autory. První odlišnost, kterou je nutno se zabývat, je pojetí kultury v díle obou autorů. Herbert Blumer pojímá kulturu jako subjektivní. Podle něj je kultura vytvářena v individuální interakci. Je proto nestálá, vždy se mění a její změna je závislá na svobodném rozhodnutí aktérů. Struktura do tohoto rozhodování zasahuje jen do té míry, do jaké se stává součástí probíhající nestrukturované interakce. Je třeba poznamenat, že takto vyjádřený individualismus v Blumerově pojetí není atomický, ale integrující.²⁴⁰ Jde sice o jednotlivé aktéry, ale ti jsou vždy pojímáni ve vztahu k ostatním. Proto klade Blumer na interakci takový důraz a definuje ji jako předmět svého zkoumání. Jsou to tedy jednotlivci, na jedné straně jednající svobodně, na straně druhé přizpůsobující své linie jednání jednání ostatních, kteří dohromady vytvářejí kulturu.

Naproti tomu Clifford Geertz pojímá kulturu jako objektivní. Tato kultura není aktéry běžně vytvářena. Právě naopak, ovlivňuje jednání aktérů tím, že jejich jednání uvádí do kontextu objektivně sdíleného významu. Tento kontext tak jednak vstupuje do procesu tvorby linie jednání a jednak je využitelný k interpretaci tohoto jednání. Je to objektivně sdílený význam, do kterého musí výzkumník proniknout, aby mohl hustě popsat, co se v dané situaci děje. Objektivní význam ale můžeme zkoumat jen z jeho projevů v jednání aktérů. Proto se Geertz zabývá hermeneutikou, ve které můžeme najít podobný kruhový paradox.²⁴¹ Tento autor občas mluví o kultuře jako o programu, který aktérům napovídá jak mají jednat. I když taková tendence připomíná Durkheimovskou determinující strukturu, Geertz využívá svého pojmu objektivní kultury jiným způsobem a tvrdí, že jsou to sdílené vzorce významu, které umožňují aktérům svobodně jednat.²⁴² Blumer by řekl, že aktéři jsou svobodní navzdory objektivní kultuře. Geertz by tvrdil, že aktéři jsou svobodní díky objektivní kultuře.

V díle Herberta Blumera můžeme najít určitou formu "latentního" realismu. Tuto formu realismu přebírá od Ch.S. Peirce.²⁴³ Jde o názor, že vnější realita je nám sice vždy zprostředkována zkušeností, ale pokud tuto zkušenost zkoumáme dostatečně dlouho a pokud se projevuje jako funkční, je možné, že s vnější realitou koresponduje. Hammersley mluví o realismu v Blumerově pojetí následovně: "Tento pojem budu používat k označení víry, že naše interpretace světa, i naše nejzákladnější perceptuální vysouzení, odkazují k něčemu, co se

²⁴⁰ srov. BLUMER, H., 1969, s.207,208

²⁴¹ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.27

²⁴² srov. GEERTZ, C., 2000, s.100

²⁴³ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.48

nachází mimo ně a co může mít vlastnosti odlišné od toho, co tyto interpretace naznačují. Z tohoto pohledu je Blumer zcela jasně realistou.”²⁴⁴

Geertz zase tvrdí, že za předpokladu, že jsme dostatečně citliví k detailům, máme znalost veřejných významových struktur a jsme zdatní interpretátoři, mohli bychom držet krok s tím, co se snad děje.²⁴⁵ Tento výrok však musíme brát v kontextu díla, ve kterém se nachází. A pokud Geertz jednoznačně tvrdí, že vše je výzkumníkovi zprostředkováno interpretací a že věda se vyvíjí spíše třibením diskuze než zvyšováním empirické relevance pojmů, nemůžeme tohoto autora v žádném případě za realistu označit.

Další rozdíl souvisí s pojmem interpretace, kterého oba autoři hojně užívají. Blumer tento pojem však užívá jen ve spojitosti s aktérem. To by mohlo znamenat, že možnost subjektivně interpretovat připisuje jen aktérovi a ne výzkumníkovi, který aktérovo jednání zkoumá. Je to téma, kterému se Blumer ve svém díle nevěnoval, a proto je otevřené interpretaci. Zvolili jsme proto nakonec takový výklad, že Blumer v tomto místě inklinuje k realismu, který nazýváme metodologický.²⁴⁶

Geertz přisuzuje možnost (nebo spíše nutnost) interpretace jak aktérovi, tak výzkumníkovi. U aktéra sehraává přítomnost tohoto procesu důležitou úlohu vyhnutí se kulturnímu determinismu. Pokud totiž aktér interpretuje, je svobodný v tom ohledu, že může kulturu vnímat jiným způsobem než ostatní. Jak říká Alexander, kultura je internalizována osobnostmi.²⁴⁷ Co se týče výzkumníka, tvoří interpretace jeho jediného zprostředkovatele v kontaktu s vnější realitou a jeho primární metodu.

Poslední bod, kterým se zde budeme zabývat, je pojetí vědy a teorie, které oba autoři zastávají. Bylo řečeno, že oba autoři se přiklánějí k idiografickému pojetí sociální vědy. Blumer proto, že ho povaha sociální reality donutila opustit jeho původní nomotetické stanovisko prezentované v jeho disertaci. Geertz proto, že mu jeho důraz na interpretaci v jeho teorii ani přijmout jiné stanovisko nedovoluje. Oba používají metodu *verstehen*, oba chtějí sociální realitě kvalitativně porozumět. A oba se chtějí v určitém bodě zbavit teorie. Blumer toto odstranění teorie požaduje na začátku výzkumného projektu proto, aby výzkumník nebyl ovlivněn předem ustavenými způsoby vnímání sociální reality, tedy aby nevstupoval do empirického světa pod vlivem deduktivního vysuzování z již existující teorie.²⁴⁸ Počítá ale s

²⁴⁴ HAMMERSLEY, M., 1989, s.127

²⁴⁵ srov. GEERTZ, C., 1996, s.19

²⁴⁶ srov. HAMMERSLEY, M., 1989, s.127

²⁴⁷ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.312

²⁴⁸ srov. BLUMER, H., 1969, s.40,41

tím, že výstupem takového projektu bude určité zobecnění interpretací aktérů, které přispěje k akumulaci koherentního vědění, tedy vědy.

Geertz ve svých nejradikálnějších výrociích tvrdí, že teorie není vůbec možná.²⁴⁹ Vede ho k tomu jeho silně partikularistická orientace. Výstupem výzkumného projektu podle něj nemůže být zobecnění, ale pouze interpretativní popis. Podle Geertze nemůžeme mít teorii ani před, ani po provedení výzkumného projektu. Pouze zhuštěný popis, který se vztahuje ke konkrétní historické situaci.

Oba autory spojuje myšlenková tradice porozumění. Jak Herbert Blumer tak Clifford Geertz však v této tradici dokázali vytvořit originální přístupy založené na různých teoretických východiscích. Ačkoliv by závěrem této práce mohlo být nic neříkající tvrzení, že oba autoři mají mnohé společné a mnohé rozdílné, doufáme, že se nám na předchozích řádcích podařilo toto společné a rozdílné podrobněji a smysluplně přiblížit.

²⁴⁹ srov. ALEXANDER, J.C., 1987, s.328

Anotace:

Autor: Karger Tomáš

Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta UP v Olomouci

Název: Srovnání metodologických východisek H. Blumera a C. Geertze

Vedoucí práce: PhDr. František Znebežánek, Ph.D.

Počet znaků: 113 027 (včetně mezer)

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 6

Klíčová slova: Blumer, Geertz, symbolický interakcionismus, symbolická antropologie, metodologická východiska

Cílem této práce je srovnání metodologických východisek H. Blumera a C. Geertze. V jednotlivých kapitolách jsou postupně představeny biografické informace o obou autorech, myšlenkové tradice ze kterých vycházejí, teorie obou autorů (na které je kladen největší důraz) a srovnání metodologických východisek autorů v bodech: vztah sociolog či antropolog a objekt výzkumu, objekt interpretace, techniky zkoumání, problém zobecnění. V závěru práce jsou zrekapitulovány a vyjádřeny největší rozdíly mezi těmito autory.

Abstract:

Author: Karger Tomáš

Department of Sociology and Andragogy, Philosophical Faculty of UP in Olomouc

Title: Comparison of methodological resources of H. Blumer and C. Geertz

Supervisor: PhDr. František Znebežánek, Ph.D.

Number of strokes: 113 027 (including breaks)

Number of appendixes: 0

Number of books in used literature: 6

Keywords: Blumer, Geertz, Symbolic Interactionism, Symbolic Anthropology, Methodological resources

The aim of this work is to compare the methodological resources of H. Blumer and C. Geertz. In the individual chapters, the biographies of both authors, intellectual traditions in which they continued, theories of both authors (which we emphasize most), comparison of methodological resources of both authors concerning: the relationship between sociologist or anthropologist and the research object, object of interpretation, research methods and the problem of generalization are gradually introduced. At the end of the work, the greatest differences between these authors are expressed and revised.

Literatura:

BLUMER, H. Symbolic Interactionism: Perspective and Method. 1. vyd. Prentice-Hall, Inc., 1969. ISBN neuvedeno.

HAMMERSLEY, M. The Dilemma of Qualitative Method. 1. vyd. Routledge, 1989. ISBN 0-415-01772-6.

GEERTZ, C. Interpretace kultur. 1. vyd. Praha: SLON, 2000. ISBN 80-85850-89-3.

GEERTZ, C. After the Fact. 3. vyd. President and Fellows of Harvard College, 1996. ISBN 0-674-00872-3.

ALEXANDER, J.C. Sociological Theory since 1945. 1. vyd. Columbia University Press, 1987. ISBN 0-09-172850-9.

FAY, B. Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup. 1. vyd. Praha: SLON, 2002. ISBN 8086429105.

Wikipedia contributors. "Herbert Blumer." [online] Wikipedia, The Free Encyclopedia, 17.1. 2010. Citováno 18.3. 2010. Dostupné z

<http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Herbert_Blumer&oldid=338303210>.

Wikipedia contributors. "Clifford Geertz." [online] Wikipedia, The Free Encyclopedia, 3.3. 2010. Citováno 18. 3. 2010. Dostupné z

<http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Clifford_Geertz&oldid=347577962>.